

תורת ה"שמות" בפילוסופיה היהודית בימי הביניים

מאת
שלום רוזנברג

הדפיס מתוך
"עיון" רבעון פילוסופי
כרך כ"ז
תשל"ו-תשל"ז

תורת ה"שמות" בפילוסופיה היהודית בימי הביניים *

מאת
שלום רוזנברג

בכמה ממחקריו עמד הינטיקה על סוגיית "שיתוף השם".¹ מאמריו, המנסים לנתח את דעותיו של אריסטו בנדון, מתחשבים אמנם במחקרים היסטוריים שונים על סוגיה זו בפילוסופיה היוונית, אולם מתעלמים מהתפתחותה המאוחרת של הסוגיה בפילוסופיה העברית והערבית, התפתחות שנדונה בהרחבה על ידי צבי וולפסון המנוח, שהקדיש לנושא מספר מאמרים חשובים.² טענתו העיקרית של הינטיקה בדבר "רב-משמעותה של רב-המשמעות", היתה בחינת נכס צאן-ברזל בלוגיקה הביניימית, כאשר היא נשענת במקורותיה על טכסטים אריסטוטליים שונים, טכסטים שוולפסון חקר והינטיקה חזר וניתח באופן בלתי-תלוי. מחקרים אלה של וולפסון והינטיקה ישמשו נקודת מוצא לדיון כאן, כאשר עיקר מטרתו היא בירור הסוגיה כפי שהיא משתקפת בכתבים העבריים הביניימיים בתורת ההיגיון. הבהרת סוגיה זו, שניתן לכנותה סוגיית ה"שמות", היתה מרכזית לבניית מדע ולתיאולוגיה גם יחד, וכפי שמעיד אחד מחכמי ימי-הביניים "הבלתי יודע להבדיל ביניהם [בין סוגי השמות] אי אפשר לו להבין בספרי החכמה לעולם הבנה שלימה ברוב העניינים הנסתרים, כי תחת אלה השמות בכללן סודות החכמה".³

מתוך הספרות הביניימית הרחבה המתייחסת לנושא, בחרתי במספר טכסטים שיהוו נקודת מוצא לדיון. בנספחים מובאים קטעים ממספר מקורות שעדיין מצויים בכתב-יד והרלבאנטיים לנושא:
א. ביאור 'ספר הפתרון' (*De Interpretatione*) לאלפראבי.

ד"ר שלום רוזנברג מלמד פילוסופיה יהודית וכללית באוניברסיטה העברית בירושלים.
* תודתי נתונה לפרופ' שלמה פינס, לפרופ' יוסף סרמוניטה, ולתלמידי אברהם שוייצר על עזרתם בחלקים שונים של עבודה זו.

¹ ראה הינטיקה (1959, 1971) וביחוד (1973) שהוא עיבוד אחרון של המאמרים הקודמים.

² וולפסון (1938, 1953).

³ הנספח האנונימי 'רוח חן', ראה עליו להלן.

- ב. 'כוונות הפילוסופים' לאלגזאלי בתרגום האנונימי ובתרגומו של ר' יצחק אלבלג. פירושו של ר' משה נרבוני, המבוסס על התרגום האנונימי.
- ג. ה'ביאור הקצר' ל'ר' רשד. הפירוש המיוחס לר' משה נרבוני ל'ביאור הקצר'.
- ד. 'מדרש החכמה' לר' יהודה ו' מתקא.
- ה. ה'ביאור הבינוני' ל'ר' רשד ל'ספר המאורות' (לפי מהדורת דוידסון).
- ו. פירוש הרלב"ג ל'ביאור הבינוני'.
- ז. פירוש ר' יהודה מסר ליאון ל'ביאור הבינוני'.

בנוסף לחיבורים אלה, נתייחס לשלושה טכסטים שזכו למהדורות רבות: 'מלות ההיגיון' לרמב"ם, 'ביאור המלות הנורות' לר' שמואל ו' תיבון ונספח 'רוח חן' הדן בחלוקת השמות.⁴ נספח זה זהה לערכים המקבילים ב'ספר הגדרים' או 'מכלול יופי', מילון פילוסופי-מדעי שחובר בשלהי ימי הביניים על-ידי מנחם בונאפוס בן אברהם מפרפיניאן.⁵

השוואת תורותיהם של אלפראבי, ו' סיגא (המיוצגת כאן בקיצורו של אלג-זאלי), ו'ר' רשד בסוגיה זו מצביעה על קיומן של מסורות שונות שמקורן מצוי, כפי שיש לשער, בפרשנוי היווניים של אריסטו. שלוש מסורות אלה קבעו את המסגרת שבה התפתחה סוגיה זו בהגות היהודית בימי הביניים. בפילוסופיה היהודית שלאחר הרמב"ם מורגשת השפעתה של הסכולסטיקה הנוצרית, המגיעה לשיאה בכתביו הלוגיים של ר' יהודה מסר ליאון.

המקורות האריסטוטליים

המקור האריסטוטלי העיקרי לסוגיית השמות מצוי ב'ספר המאורות' (קאטגוריות א, 1—15), טכסט ששימש נקודת מוצא לכל הדיונים המאוחרים (ראה נספח ה'). אריסטו מבחין בטכסט הזה בין סינונימים לבין הומונימים. לכאורה אנו נמצאים כאן בפני החלוקה המסורתית, אולם אין זה נכון. החלוקה המקובלת מבחינה בין שמות נרדפים, דהיינו זוגות שמות דוגמת "סכין" ו"מאכלת", לבין שמות משותפים, זוגות שמות דוגמת "עין" (עין האדם) ו"עין" (מעין). לפי חלוקה זו סוגי השמות שידונו להלן מציינים יחסים בין מלים ("שמות" במינוח העברי של ימי הביניים), או בין תקריות שונות של מלים, בעוד שב'ספר הקאטגוריות' אין אריסטו מחלק מלים אלא "דברים", כשבדברים מתכוונים אנו לישים המשתייכים לקאטגוריה כלשהי, ולא דווקא לקאטגוריות העצם. החלוקה העקרונית ב'ספר המאורות' היא דיכוטומית, והיא מבחינה בין: (1) דברים סינונימיים או נרדפים, כשניתן לייחס להם אותו שם

⁴ השווה כ"י קולומביה, ניו יורק So 2/11.
⁵ שלוניקי ה' שכ"ז, ברלין ה' תקנ"ח (1798).

ואותה הגדרה (*λόγος*) (2) דברים הומונימיים או משותפים אם הם משתתפים בשם בלבד, אך הגדרותיהם שונות.⁶

הנקודה השנייה, שבה חורגת ההתפתחות המאוחרת של הסוגיה מעבר למקורה ב'ספר המאורות', היא בעובדה שחלוקה זו איננה ממצה. אריסטו עצמו הוסיף לשתי הקאטגוריות הקודמות סוג שלישי, הדברים הפרונימיים, המתאימים למים לשמות הנגזרים במינוח העברי של ימי הביניים, המציינים זוגות מלים כ"חכמה" ו"חכם".⁷ כמה ממפרשי אריסטו ראו בקאטגוריה זו שלב ביניים בין הדברים הנרדפים למשותפים.⁸ אך אין לטענה זו כל יסוד, שהרי פרט לנקודת מגע אפשרית שעליה עמדו, כפי שנראה להלן, הלוגיקנים בימי הביניים, קריטריון ההבחנה שונה לחלוטין בשני המקרים.⁹

סוג נוסף של שיתוף שאיננו קשור גם הוא בחלוקה שלפנינו מצוי ב'ספר ההטעאה',¹⁰ שבו אגב, אריסטו מדבר על שמות ולא על דברים. התרומה החשובה שבטכסט זה היא ההבחנה בין ה"הומונימיה" לבין ה"אמפיבוליה" שנתרגמה בתרגומים העבריים כשיתוף החיבור. שיתוף השם הוא רב-משמעות של מונח בודד, ואילו שיתוף החיבור — של ביטוי או מושג:

ואמנם שיתוף החיבור הגה הוא מינים וזה שכבר יהיה, מפני הקדימה והאיחור כמו מי שיאמר "הנכבד הוא היודע", כאשר רצה בזה שהיודע הוא הנכבד וידמה בקדימת "הנכבד" ואיחור "היודע" שהנושא בזה המאמר הוא "היודע" ו"הנכבד" הוא הנושא.¹¹

עד כאן סוגים המוגדרים על-ידי אריסטו במפורש. אולם, קאטגוריות נוספות אמנם קיימות בכתבי אריסטו. הדוגמאות מרובות בספר ה'מטאפיסיקה', כשאריסטו מבחין בין הוראות שונות של מונחים, הוראות שאינן זהות, אך גם אינן שונות לחלוטין. אריסטו משתמש במקרים אלה בביטויים שונים. בתרגומים

⁶ כפי שהינטיקה מעיר (1973, עמ' 9, הערה 6), אריסטו איננו מדייק תמיד, ולפעמים משתמש במונח 'סינונימיה' שלא לפי הכלל שהוא עצמו קבע.

⁷ בצורה גסה מתאימה ההבחנה בין הפרונימים להבדל שבין 'Fx' לבין 'λx Fx' בסימול הלוגי המקובל.

⁸ ראה הינטיקה (1973, עמ' 10, הערה 8).

⁹ השווה הערותיו של אקריל (1963, עמ' 72).

¹⁰ De Sophistici Elenchi, 169 a 22 ff.

¹¹ הקטע מובא מתוך כ"י מינכן 26 המכיל את הביאור הבינוני ל'ספר ההטעאה' ל'ר' רשד, שתורגם לעברית בשנת 1313 (או 1323) על-ידי קלונימוס בן קלונימוס. השימוש במונח "אמפיבוליה" אצל וולפסון (1938) נראה לי בלתי-מוצדק. אריסטו משתמש ב"אמפיבוליה" גם בהוראה שונה ('רטוריקה' 32א1407, ובמקומות אחרים). יש להבחין בין ambiguity (עמימות) לבין הומונימיה ואמפיבוליה. העמימות פירושה שלפנינו פסוק שהוא רב-משמעי, לאו דווקא בעקבות הומונימיה. השימוש במונח הומונימי אינו "מבטיח" רב-משמעות, שהרי על פי רוב ההקשר קובע את מונחו באופן חד-משמעי.

ה"מציאות" נאמרת לפי זה על העצם והמקרים, וכמו כן על הישים שבכוח ועל הישים שבפועל, לא בשיתוף אך גם לא במשמעות זהה (השווה גם 'מטאפיסיקה' ז, 4, 1030 א 34—35). דוגמה שנייה הנזכרת בטכסט זה היא ה"בריאות", הנאמרת גם היא על דברים רבים. סוג זה של שיתוף לא נעלם מעיני ההוגים בימי הביניים, וכפי שבנעט (1935) וולפסון (1938, 1953) הוכיחו, מדוגמאות אלה בנתה הפרשנות האריסטוטלית היוונית וההגות של ימי הביניים קאטגוריה בעלת חשיבות מרכזית, זו של השמות המסופקים, ומקבילתו הסכורה לסטית, תורת האנאלוגיה.

חלוקת "השמות" בימי הביניים

את הדיון בתורת השמות במסגרת תורת ההיגיון בימי הביניים נמקד בדבריו של הרמב"ם במלות ההיגיון. טכסט זה מכיל ניסיון מעניין להביא לידי סיסטמטיזציה את הסוגיה כולה.¹³ הדיון פותח בחלוקה משולשת: והשמות בכל לשון יתלקו חלוקה הכרחית אל ג' סוגים אם נבדלים, אם נרדפים, ואם משתתפים...¹⁴

החלוקה הדיכוטומית של אריסטו הופכת כאן למשולשת, אך בצורה השונה לחלוטין מזו שנדונה קודם. לקאטגוריות הראשונות מתווספים כאן השמות הנבדלים, דהיינו השמות השונים המורים על עניינים שונים, ולכן גם על אובייקטים שונים.

אולם זוהי חלוקה פרלימינארית בלבד. הרמב"ם ממיין לאחר מכן פעם נוספת את השמות, מיון שיש בו מעין תת-חלוקה של השמות המשתתפים. רשימה זו כוללת שש קאטגוריות:

1. משותפים שיתוף גמור
2. מוסכמים
3. מסופקים
4. מושאלים
5. מועתקים
6. הנאמרים בכלל וביחוד

בסעיפים הבאים נעמוד על הסבר הקאטגוריות השונות.

¹³ על העובדה שאריסטו עוסק רק בחלק מן השמות מעיר ר' אברהם אביגדור בפירושו לספר מאמרות' כ"י ניו יורק, קולומביה 432, דף 24 ע"ב.

¹⁴ 'מלות ההיגיון', שער י"ג, מהד' אפרת, עמ' נ"ז.

העבריים של ימי הביניים מולבשים ביטויים אלה בצורות שונות: "ההתחלה תאמר על מינים", "והעלה תאמר על פנים", "והדברים הנמצאים בהכרח יאמרו על פנים", "שהוא יאמר על דברים רבים". נדגים שימוש כזה בקטע מתוך 'מטאפיסיקה' ג הון על האחד והנמצא,¹² קטע שאנו מביאים להלן על פי התרגום העברי של הביאור הבינוני ל' רשד:

וכאשר היתה לזאת החכמה הידועה באחד מצד שהוא יאמר על דברים רבים (*πολλαχῶς... λέγεται*) ייחסו אל דבר אחד והיו ההפכים בזה העניין... העיון במ בוזאת החכמה, ויהוייב שתהיה ידיעת כולם לחכמה אחת והיא החכמה אשר לה העיון בכל מיני האחד, וזה שאם היו ההפכים נאמרים על מינים רבים הגה אין הידיעה במ לחכמות מתחלפות לפי שהם ייחסו אל הפך אחד ראשון להם בענין באחד.

הדיון במונחים שונים שייך למדע אחד, במקרה שהם מתייחסים "אל הפך אחד ראשון", או אל הוראה אחת ראשונה. רבי-משמעות זו שבעקבות יחס להוראה ראשונה (*πρὸς ἓν*) היא דוגמה לסוג חדש של שיתוף, שאוּן (1965) מכנה "משמעות מוקדית" (*focal meaning*). משמעות מוקדית זו מקשרת מלים שאינן זרות כשמות המשותפים, אך אינן זהות כשמות הנרדפים. הדוגמה הקלאסית למשמעות מוקדית היא ה"מציאות":

והנמצא, ואם היה נאמר על מינים רבים הגה אינו נאמר עליהם בשיתוף השם... אבל אמנם שם הנמצא יאמר על הנמצאות במדרגת השמות אשר יאמרו על הדברים אשר ייחסו אל דבר אחד לטבע אחד יחסים מתחלפים, ואותו האחד הוא העלה במציאות אותם העניינים אשר הורה עליהם באותו השם באותם הדברים. כמו מה שייחסו הדברים אשר יאמר במ שהם מרפאים ובריאותיים אל הבריאות אשר הוא תכלית אל הרפואה ביחסים מתחלפים. כי מן הדבר מה שיאמר בו שהוא בריאותי לפי שהוא מורה על הבריאות... וכמו כן כל דבר ייחסו אל הרפואה, כי מן הדברים אשר יאמר בו רפואי שהוא יקנה הרפואה או לפי שהוא מועיל הרפואה, או לפי שהוא יפעל הרפואה.

וכן הענין בשם הנמצא שאם היה נאמר על מינים רבים הגה אותם המינים תמצא אותם ייחסו אל דבר אחד בעבורו היו ראויים בזה השם כי הנמצא בקדימה הוא בעצם, ושאר מה שנאמר בו שהוא נמצא אמנם יאמר בו זה מפני יחסו אל העצם. כי קצת ראויים לזה השם לפי שהם הפעליות לעצם וקצתם לפי שהם דרך אל היות העצם והפסדו, או לפי שהם העדר העצמים או לפי שהם איכויות לעצם או פועלים לו, או דבר אחד ממה שימצא בעצם... ('מטאפיסיקה' ל, 2, 1003 א 33—111).

¹² 'מטאפיסיקה' ג, 2, 1004 א 22 ואילך. ראה הינטיקה (1973).

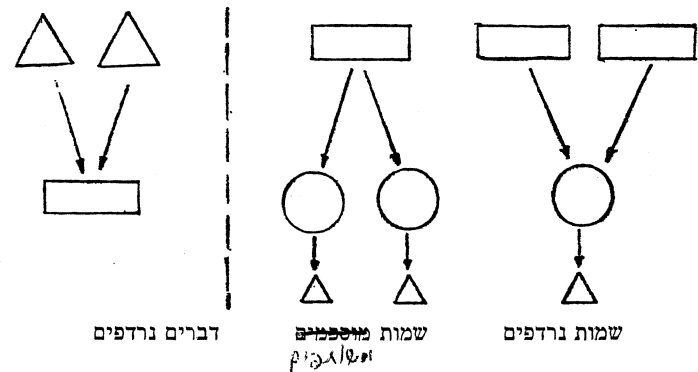
שמות מוסכמים

השמות המוסכמים או הנאמרים בהסכמה הם העיבוד הבינימי של הסינונימיה, כפי שהיא מתוארת ב"ספר הקאטגוריות". השינוי נגרם בעקבות שני הבדלים מכריעים בין דיונו של הרמב"ם לבין דיונו של אריסטו. ב"ספר הקאטגוריות" אריסטו מחלק כאמור זוגות אובייקטים, ולעומתו הרמב"ם מחלק שמות. לפי זה, קיימת זהות שלמה בין הדברים הנרדפים במשמעות שנתן להם אריסטו ב"ספר הקאטגוריות", לבין השמות המוסכמים של ימי הביניים. ראובן ושמעון הם סינונימים, כי הם בעלי אותו השם: "אדם" ואותו "עניין" (לוגוס בלשונו של אריסטו). "אדם" הוא שם מוסכם כי הוא מורה על אותם הישים ("הדברים"): ראובן ושמעון, ועל אותו ה"עניין". הסינונימיה האריסטוטלית המתוארת ב"ספר הקאטגוריות" התגלגלה לפי זה ב"שמות המוסכמים". השמות הנרדפים, דהיינו הסינונימיה הבינימית, מהווים קאטגוריה שונה לחלוטין. מצב זה הוא כאמור תוצאה של מהפך סימטרי של הדיון המחלק עתה שמות, ולא דברים.¹⁵

ההבדל השני הבולט הוא מעמדו של העניין, התופס כאן את מקומו של הלוגוס בטכסט האריסטוטלי.

הבנת פרט זה מצריכה עיון נוסף במהותה של הגישה הקונצפטואליסטית המונחת ביסוד שיטתם של הלוגיקנים הבינימיים. מבלי להיכנס כאן לסבך בעיות אלה, עלינו להעיר שהמושג "עניין", ה"intention" של הסכולסטיקנים,

¹⁵ בנעט (1935) תמה על השינוי במובן הסינונימיה, אך לא שם לב לעובדה זו. כדי להבהיר סוגיה זו, נעניין בדיאגרמה הבאה:

המרובעים מייצגים שמות, העיגולים — עניינים והמשולשים — דברים. החלק השמאלי של הדיאגרמה מאפיין את הדיון ב"ספר הקאטגוריות" והחלק הימני את הדיון הקלאסי.

הוא ציר מרכזי להבנת תורת השמות. ה"עניינים" הם ישויות מופשטות המתווכות בין השמות לבין האובייקטים הממשיים.¹⁶

ההבחנה בין שלושה מישורים: שמות, עניינים, ודברים מעמידה אותנו בפני דר'משמעות חדשה. מהו השם המוסכם: שם המורה על עניינים רבים, או המורה "על ענין אחד יכלול דברים רבים"? לפי האפשרות הראשונה רק שם כ"חיי", דהיינו שם של סוג הוא שם מוסכם. לפי האפשרות השנייה, גם שם של מין כ"אדם", "סוס", הוא שם מוסכם.¹⁷

בנספח ל"רוח הן ו'ב"ספר הגדרים" מצוי הביטוי "שם תאום" במקום "שם מוסכם". ובהסבר קוראים אנו: "הוא המתאם, הוא המוסכם בשם ובעניין כצומח 'חיי' מרגיש' שיאמרו בגבול אחד... וזה השם יאמר על הסוגים ועל המינים...". דעה זו מתאימה לאפשרות השנייה. זו היתה גם דעתו של ר' סינא (ראה נספח ב). אולם השקפה זו לא היתה נחלת הכל וייתכן שלא היתה זו דעתו של הרמב"ם, המביא דוגמאות לשמות מוסכמים רק משמות סוגים, דהיינו שמות המורים על יותר מעניין אחד.¹⁸

שמות משותפים

בקאטגוריה זו נשתמרה ההומונימיה האריסטוטלית בטהרתה, אך גם היא לא היתה נקיה מבעיות. ב"קיצור ההיגיון" לר' רשד קוראים אנו שהשמות המשותפים "נורה בהם על ענין יותר מאחד, ואין ביניהם שתוף כלל, או היה ביניהם שתוף במקרה רחוק". תוספת אחרונה זו באה להתגבר על עובדות אטימולוגיות שיכו-לות להסביר את הקרבה הבלתי-מובנת. קיומו של מקרה רחוק מעין זה איננו גורע מעובדת היותם שמות משותפים.¹⁹

¹⁶ כדברי ר' משה גרבוני: "כן יובדל אצל המעתיק הזה בין ענין לדבר" (ראה נספח ג).

¹⁷ לשני אובייקטים "שם מוסכם", אם הם מסכימים רק חלקית בהגדרתם. בדוגמה שבדיאגרמה (ראה עמ' 113 להלן), רק א יהיה שם מוסכם, ולא א.

¹⁸ מנקודת מוצא שונה מגיע למסקנה דומה יהודה מסר ליאון. בטכסט שהבאנו בנספח ז, מחלק מסר ליאון את השמות המוסכמים ל"שלושה פנים". הראשון הוא השם המסופק שאינו מענייננו כאן. השני הוא המוסכם באופן מיוחד, השלישי המוסכם באופן יותר מיוחד. פנים אלה מאפיינים את הסוגים והמינים. הבחנה זו וההבחנה הסימטרית של השמות המשותפים תופסות את חלוקת השמות במעין רצף.

¹⁹ על בעיה נוספת הקשורה בשמות המשותפים ראה א. נוריאל, "משנתו הפילוסופית של ר' אברהם בן שם טוב ביבאגו", חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, ירושלים, תשל"ה, עמ' 40-43, על פי דרך אמונה י"ג, ע"ב.

שמות מסופקים

כאמור לעיל סוג זה הוא בעל מעמד ביניים בין השם המוסכם לשם המשותף, ובו הגיעו הפיתוחים של "המשמעות המוקדית" לידי סיסטמטיזאציה. עיון בנסיונות השונים של הגדרת השם המסופק מראה שלפנינו מושגים שונים. לשם הדגמה נעמיד זה מול זה שתי הגדרות שונות, זו המצויה במלות ההיגיון לרמב"ם וזו המצויה ב'כוונות הפילוסופים' לאלגזאלי.

מלות ההיגיון²⁰

כוונות הפילוסופים²¹

ואולם השם המסופק הוא השם אשר יאמר על שני עצמיות או יותר, בעבור דבר מה השתתפו בו ואין הענין ההוא המעמיד לאמתת כל אחד מהם. דמיון זה, שם ה"אדם" הנאמר על ראובן החי המדבר, ועל איש אחד מת, ועל צורת האדם הנע- שה מן העץ או במין ממיני הציור. הנה זה השם נאמר עליהם בעבור השתתפם בענין אחד והוא תמונת האדם ותארו ואין התמונה והתאר מעמיד לאמתת ה- אדם. הנה ידמה השם הנאמר בהסכמה שהוא בעבור שתוף ענין מה בשני העצ- מיות יחד נאמר עליהם "אדם" והוא ידמה המשותף הגמור בעבור כי אמתת זה העצ- מות וולת אמתת האחר, ובעבור זה נקרא מסופק.

שתי הגדרות אלה מצביעות על שני כיוונים שונים להגדרת השם המסופק, עליהם נסיף להלן כיוון שלישי.

סיפוק 1: דמיון

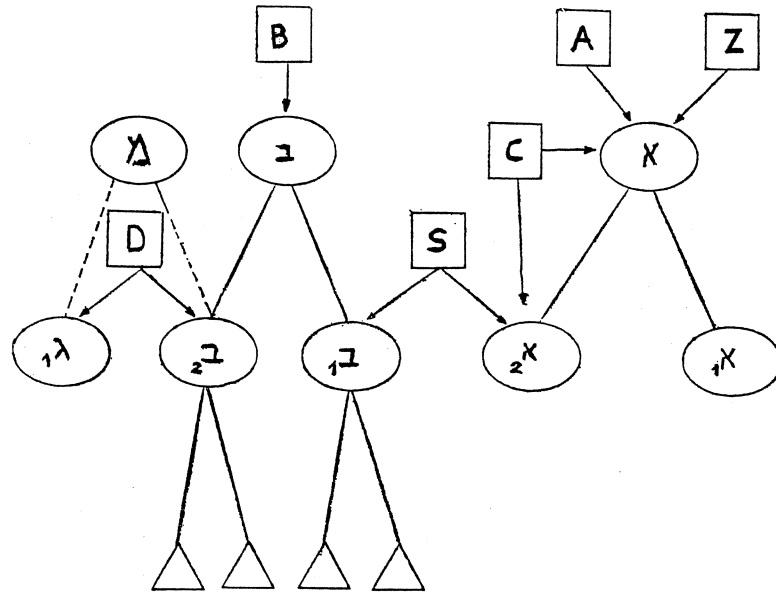
לפי הכיוון הראשון המצוי במלות ההיגיון לרמב"ם, הסיפוק מתבטא בדמיון מקרי בין ישים הנמצאים במדרגה אחת. כפאראדיגמה של סיפוק הובאה על פי רוב המלה "חי" הנאמרת על החי, האדם למשל, ועל תמונת החי. בנעט (1935) וולפסון (1938), הפנו את תשומת לבנו לעובדה שמשל זה המדגים את השמות המסופקים בימי הביניים, משמש ב'ספר המאמרות' את ההומונימים, דהיינו את השמות המשותפים.

²⁰ פרק י"ג, מהד' אפרת, עמ' ב"ו.

²¹ חלק א, האופן הראשון, החילוק החמישי (נספח ב). התרגום האנונימי ל'כוונות' משתמש במונח שם נאות במקום שם מסופק.

תשובות שונות ניתנו לשאלה זו, אולם הסבר תמיהה זו אין לחפשה, לדעתי, אלא ב"תאונה" לשונית. כפי שהעיר אקריל (1963, עמ' 71), המונח היווני שתורגם כ"בעל-חיים" (או "בעל-חי" בעברית של ימי הביניים) ושהוראתו המקורית היא בדיוק זו, קיבל במשך הזמן את המשמע של תמונה, לאו דווקא תמונה של בעל-חיים. אריסטו הביא לפי זה דוגמה מדויקת של שם משותף. דו-המשמעות המקורית אבדה במשך הזמן, וכמובן לא באה לידי ביטוי בתרגו- מים הסורי, הערבי והעברי.

דוגמת החי והתמונה הפכו לדוגמת החי ותמונת החי, וקיבלו משמעות חדשה של דמיון מקרי לא מהותי. הדיאגרמה הבאה תבהיר סוגיה זו.

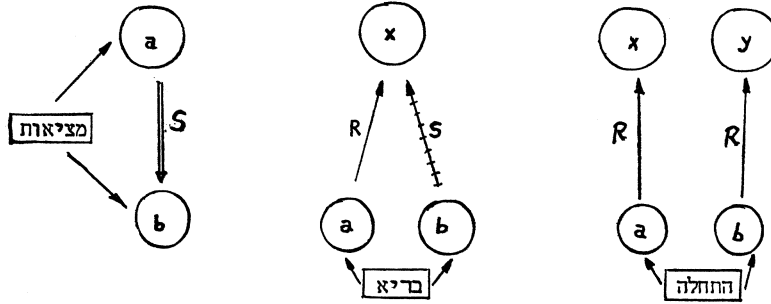

בדיאגרמה זו מציינים הריבועים שמות, האליפסות — סוגים ומינים, והמשולשים — אובייקטים. לפי זה: A ו-Z הם שמות נרדפים. A ו-B הם שמות נפרדים. B מורה על ב, וגם על ב₁ וב₂ בהסכמה. S מורה על א₂ ועל ב₁ בשיתוף גמור. C מורה על א ועל א₂ בכלל וייחוד. D מורה על ב₂ וג₁ בסיפוק ('מ' אינו מציינ סוג או מין, אלא דמיון גרידא).

השם". לפי כיוון שלישי זה, ניתן לייחס ל-a ול-b אותו שם "N" בסיפוק, אם מתקיים אחד מבין שני התנאים דלקמן:

(1) יחס מתדמה) קיימים x, y ויחס R כך ש- aRx וגם bRy .

(2) יחס מתחלף) קיים x ויחסים R ו-S כך ש- aRx וגם bSx .

נדגים אפשרויות אלה אליבא דין רשד:

- (1) ניתן לייחס את השם "התחלה" גם לקצה הדרך וגם ללב, בהיותם התחלה לדרך ו"לבעל חי".
- (2) ניתן לייחס את השם "ייני" גם לענב וגם לצבע, למרות שהם מתייחסים לייין ביחסים שונים.

כיוון שלישי זה של סיפוק, ביחוד במקרה של "יחס מתדמה", יוצר פרו-פרוציונאליות בין התארים. הואיל והיחס הוא קבוע, דהיינו aRx , bRy , ניתן לייחס גם ל-x וגם ל-y אותו שם, לא ב"הסכמה" אלא ב"סיפוק", דהיינו לפי פרופורציונאליות. בצורה דיאגרמטית

$$\frac{y}{c} = \frac{x}{b}, \text{ או למשל, } \frac{\text{ידיעת האל}}{\text{ידיעת אדם}} = \frac{\text{מהות האל}}{\text{מהות אדם}}$$

פירוש זה מקרב אותנו אל אחת המשמעויות המקוריות של המונח אנלוגיה, דהיינו היחס המתמטי. כך למשל משתמש אריסטו באנלוגיה במובן זה כדי להגדיר את הצדק.²³ לאנלוגיה במובן זה חשיבות מכרעת בתולדות הסכולסטיקה ואף הפילוסופיה החדשה, עד לקאנט ולאחריו:

²³ ראה 'אתיקה ניקומאכית' ה', 6, 1131 א' 20 ואילך. לפי זה המעבר מ- $\frac{a}{b} = \frac{c}{x}$ ל- $x = \frac{bc}{a}$ הוא "טיעון מתוך אנלוגיה".

סיפוק 2: קדימה ואיחור הכיוון השני ממשיך את הרעיונות של אריסטו בניתוח ה"מציאות" וה"בריאות" שעליהם עמדנו לעיל. לפי זה יש לזהות את השם המסופק עם יחס הקדימה והאיחור שבשמות. יחס רחב זה לא הוגדר מעולם בצורה מדויקת. שם כלשהו נאמר בקדימה ואיחור על שני אובייקטים, כאשר (א) הוא מציין בהם תכונה דומה, ו-(ב) מציאותה של תכונה זו אצל האחד היא סיבה למציאותה אצל השני (המונח "סיבה" הוא רב-משמעי במובן האריסטוטלי הקלאסי). בהתאם להשקפה זו מגדיר ר' רשד ב'ביאור הקצר' את השמות המסופקים כמורים "על עניינים נבדלים יותר מאחד וייחסו להתחלה אחת", דהיינו לסיבה אחת (ראה נספח ג). כפי שמעיר ר"מ גרבוני, התחלה זו יכולה להיות (1) סיבה פועלת, (2) סיבה תכליתית או (3) סיבה חומרית.²² כנראה שלפי השקפתו סיבה צורנית אחת היתה הופכת את השמות המסופקים — למסוכמים.

סיפוק 3: יחס

בנסינו להביא את החומר שלפניו לידי סיסטמאטיזאציה מחלק גרבוני את השמות המסופקים לפי שלושה בחנים: (א) מצד השם (דהיינו חלוקה סינטאקטית) לשם ראשון ושם נגזר. סוגיה זו מתקשרת לבעיית הפרונימיה (השמות הנגזרים) שהוזכרה לעיל. (ב) מצד ההתייחסות: בקדימה ואיחור, ובמדרגה אחת. על הבחנה זו נעמוד להלן. (ג) מצד היחס: מתחלף ומתדמה.

ההבחנה הראשונה "מצד השם" מתייחסת לעובדה שלפעמים משנה שם מסופק את מבנהו הדקדוקי בתקריות שונות. השם "נמצא" מהווה שם ראשון ("חכמה") כשהוא מתייחס למאמר העצם, אך שם נגזר ("חכם") כשאנו עוברים לאחד ממאמרי המקרה.

ההבחנה "מצד ההתייחסות" מזוירה אותנו כנראה לשני הכיוונים השונים שעליהם התעכבנו לעיל.

ככיוון הראשון שם "N" מורה בסיפוק על אובייקטים a ו-b, אם קיים בין a לבין b יחס I של דמיון (בקיזור, אם Iab).

ככיוון השני שם "N" מורה בסיפוק על אובייקטים a ו-b, אם קיים ביניהם יחס סיבתי כלשהו Sab. שלא כיוחס I, יחס S הוא אסימטרי, ואי לכך ניתן לסדר את a, ו-b לפי יחס של קדימה ואיחור. הדוגמה הקלאסית היא ה"מציאות" הנאמרת על העצם ועל המקרים.

ההבחנה השלישית מצד היחס מביאה אותנו לכיוון נוסף של הבנת "סיפוק

²² בכ"י שלפנינו (נספח ג) כתוב "נושא אחד", ואילו בכ"י שהיה לפני וולפסון מופיע בטעות "מקום" במקום "נושא"; ראה וולפסון (1938, עמ' 160, הערה 46). בתרגום הלטיני תורגם נכונה subjectum.

פירוש האנאלוגיות של הפילוסופיה שונה לגמרי ממה שהן מייצגות במאתמטיקה. במאתמטיקה הן נוסחות, המגידות את שוויון שני יחסי גודל, והן לעולם מכוונות [konstitutiv], באופן, שאם נתונים של-שה אברים של מתכונת [Proportion] — אפשר, לפי-זה, שיהא נתון האבר הרביעי, כלומר, אפשר לבנותו. אך בפילוסופיה האנאלוגיה אינה שוויון שני יחסים כמותיים, אלא שוויון יחסים איכותיים; ובה, אם יש בידי שלושה אברים נתונים, אי-אפשר לי להכיר ולתת אפריורי אלא את היחס לאבר רביעי, ולא אותו האבר הרביעי עצמו.²⁴

הביטוי "יחס מתדמה" מראה ללא ספק על הקשר הקיים בין השמות המסופקים ל"אנלוגיה", כאשר מצד אחד מצביעה האנלוגיה על דמיון בין שטחים שונים, ומצד שני על יחס הקיים בין כמויות או תארים שונים.

"השמות המסופקים"

אצל אלפראבי ובסכולסטיקה הנוצרית

עמדנו לעיל על שלושה מושגים שונים שבהם נתפסו "השמות המסופקים" בימי הביניים. הבחנות אלה מתבססות על הקבלת הטכסטים השונים וניתוחם. ניתוח זה מוצא אישור מפורש בדבריו של אלפראבי.

דעתו של אלפראבי השתמרה בפירושו ל'ספר המליצה', או 'ספר הפתרון' כפי שנקרא על-ידי המתרגם האנונימי הקדום (ראה גספח א). בטכסט זה אין אל-פראבי מדבר על ה"סיפוק" כקאטגוריה מיוחדת אלא מכליל אותה בשיתוף, המתחלק למספר קאטגוריות שונות:

- (א) "מה שיאמר על דברים רבים בדרך מקרה", דוגמת "עין" — "עין".
- (ב) "מה שיאמר על שני דברים בעבור דמיון האחד לאחר" דוגמת האדם ודיוקן הסוס אשר יאמר עליהם "חי".
- (ג) "מה שיאמר על עניינים שיש להם יחסים מתדמים על דברים מתחלפים", דוגמת "התחלה" — "התחלה".
- (ד) "מה שיאמר על דברים רבים יתיחסו אל תכלית אחד... או אל פועל אחד... [או ש] יתיחסו אל אותו הדבר האחד יחס משתנה" דוגמת ספר רפואי וכלי רפואי.

בהמשך הקטע מדבר אלפראבי על השם "נמצא" הנאמר על העצם ועל המקרים, כ"שם משותף ממה שיאמר בסודר ובערך, כי הנמצא יאמר על העצם תחלה

אחר כן על כל אחד משאר המאמרות שנית...". אם כי אין דבר זה מפורש בטכסט נראה שאפיון זה "בסידור ובערך" מתייחס לשני הסוגים האחרונים גם יחד.

הסוג הראשון הוא "השיתוף המקרי", דהיינו ההומונימיה הרגילה. הסוגים האחרים מקבילים לפי הסדר לסיפוק, לסיפוק, ולסיפוק, כפי שהוצגו לעיל. למרות שהטכסט מכליל סוגים אלה במסגרת הכללית של "שמות משותפים", מוצג לפנינו מושג חשוב: "בסידור ובערך", שהיה ללא ספק מקור חשוב לתורת האנלוגיה בימי הביניים. מקורה של חלוקה זו מצוי ללא ספק בפרשניו היווניים של אריסטו. סוגים כמעט זהים מצויים בפירושו של פורפיריוס על 'ספר הקאטגוריות'. על יד השיתוף על פי מקרה, מצויים שמות שווים לפי הדמיון שביניהם, על פי אנלוגיה (*κατ' ἀναλογία*) לפי סיבה משותפת, ולפי תכלית משותפת. להבחנה בין השמות המסופקים מקבילות ברורות בכתבי הסכולסטיקה הנוצרית.²⁵ אלברטוס מאגנוס רואה בשמות האנלוגיים מעמד ביניים בין השמות המשותפים למוסכמים. הגדרה זו קרובה להגדרה של אלגואלי.

עיון בכתבי תומאס אקווינס מעמיד אותנו בפני הגדרה שונה. ב-*Summa contra gentiles* כותב תומאס,²⁶ ש"לא כל הנאמר על האל ועל הדברים האחרים, נאמר בשיתוף גמור, כאשר קורה בשיתוף במקרה" (*secundum puram aequivocationem dicitur, sicut ea quae sunt a casu aequivoca nulla simili*) באותם המקומות שבהם נאמר "שם" בשיתוף אין דמיון בדברים ("tudo in rebus Aequivocatio nominis processum argumentationis"). האחדות היחידה קיימת רק בשם, ולפיכך לא ייתכן להשתמש בשם המשותף בהיקש (*impedit*). תוארי האל נאמרים לפי זה לא בהסכמה ולא בשיתוף אלא בסיפוק (*neque univoce, neque aequivoce, sed analogice*); דהיינו "בסדר או ביחס לדבר אחר" (*hoc est, secundum ordinem vel respectum ad*) האנלוגיה מחולקת כאן לשני מינים. הראשון, הקיים בין דברים שונים הנמצאים ביחס מסוים לדבר אחד (*aliquid unum multa habent respecto*). השני, הקיים בין דברים הנמצאים בסדר וביחס (*ad aliquid unum respectus*) לא אל דבר שלישי, אלא ביניהם (*non ad aliquid alterum, sed ad unum ipsorum*). לפי תומאס רק הסיפוק מן המין השני יכול להיאמר על האל. קבלת הסיפוק מן המין הראשון היתה פירושה הנחת סיבה הקודמת לאל, ושהאל נמצא ביחס אליה.

האנלוגיה מוגדרת כאמור כדלקמן: *hoc est, secundum ordinem vel respectum ad aliquid unum*

²⁵ *Commentaria in Aristotelem Graeca* 4: 65 (ראה בנעט, 1935, עמ' 34).

²⁶ ספר א, פרק כ"ד.

²⁴ 'ביקורת התבונה הטהורה', תרגמו ש. ה. ברגמן ונ. רוטנשטרייך, ירושלים, מוסד ביאליק, תשכ"ו, עמ' 128 (ב 221—222). ראה גם 'ביקורת כוח השיפוט', סעיף 90.

"tum, איננו אלא תרגום מדויק של הביטוי "בסידור ובערך" המצוי אצל אלפראבי.

על הקשר הברור בין סיפוק השם ותורת האנלוגיה תעיד גם העובדה, שבשניהם שלטת רבי-משמעות דומה. ההבחנה בין סיפוק² לבין סיפוק³ מתאימה בצורה כללית להבחנה בין האנלוגיה של אטריבוציה (a attributionis) לבין האנלוגיה של פרופורציה (a proportionis) המצויות בצורה מפורשת בסכולס-טיקה המאוחרת. לפי זה לפנינו התפתחויות מקבילות, כאשר הטכסט של אלפראבי ייתכן שהשפיע לא מעט בתהליך זה.

דוגמה נוספת להשפעתו של הטכסט של אלפראבי, מצויה בפירושו של ר' יהודה מסר ליאון (ראה נספח ז). בדרך כלל משקף פירושו של ר' יהודה מסר ליאון לביאור הבינוני של ר' רשד ל'ספר המאמרות' את תורת ההיגיון הסכולסטית בשלהי ימי הביניים.²⁷ ההשוואה עם הטכסט של אלפראבי מראה על השפעה ברורה, שכנראה עברה דרך טכסטים סכולסטיים שאין ביכולתי לזהות. מסר ליאון מדגים את הדיון בשמות כשהוא מחלק את הגבולים (= השמות) לפי שלוש רמות: (1) העוברים, דהיינו הטראנסצנדנטאלים, לפי תורת ההיגיון של ימי הביניים; (2) המאמרות, ו-(3) הסוגים והמינים.

העוברים

מאמר ¹	מאמר ²	מאמר ³
סוגים	סוגים	סוגים
מינים	מינים	מינים

לפי סכימה זו ניתן להבדיל בין סוגים שונים של נשיאות (פרדיקאציה): (1) נשיאות העוברים על המאמרות היא נשיאות הנאמרת בשיתוף או בסיפוק. למשל "האדם נמצא", "הצבע נמצא". (2) נשיאות המאמרות על הסוגים והסוגים על המינים שמתחתיהם נאמרת בהסכמה; למשל "האדם הוא חי". עד כאן "נשיאות" שניתן לכנותה באופן דיאגראמטי — "אנכית", והיא מתארת את התכונות המהותיות של הישים. לעומתה קיימת נשיאות נוספת, "אופקית": (3) נשיאות מאמר על מאמר, דוגמת "האדם-לבן", והוא כלשונו של מסר ליאון "הנשיאות דרך הגזרה, כי לא ישא המאמר על חבירו נשיאות מהותי לבלתי השתתפם במהות".

²⁷ דבר זה בא לידי ביטוי בסוגיה שלפנינו במינוח המשתנה. כך למשל משתמש מסר ליאון ב"גבול" (terminus) במקום "שם".

סכימה כללית זו מצויה אצל אלפראבי. שמות הקאטגוריות (ה"סוגים העליונים"), הם שמות מופרשים, דהיינו מיוחדים לכל עניין ועניין. אולם ישנם שמות הנאמרים על כל המאמרות, כ"נמצא", "דבר" ו"עניין", ה"טראנסצנדנטאלים" של הסכולסטיקה, שהם שמות משותפים ממה שיאמר "בסידור ובערך", כלומר מסופקים או אנלוגיים. הפרדיקציה השנייה היא זו שבה הקאטגוריות נאמרות על הסוגים והמינים. זו נשיאות בהשוואה (= בהסכמה), כאשר קיימת אפשרות של שינויים (השמות הנגזרים).

הפרדיקציה השלישית, "אופקית", היא זו שבין הקאטגוריות השונות. כאן הטכסט של אלפראבי ברור יותר, ומדגיש שגם סוג זה חייב להיאמר בהש"ו ואה (= בהסכמה). אם תנאי זה לא מתמלא, לא ייתכן היקש שהרי "יהיה מספר הגזרות כמספר העניינים". למעמדו של תואר המציאות חשיבות פילוסופית ממדרגה ראשונה. כפי שראינו, מסר ליאון משאיר בעיה זו בספק כשהוא קובע שהעוברים ייאמרו בשיתוף או בסיפוק. אלטרנטיבה אפשרית זו מצביעה על מחלוקת מרחיקת לכת שפילגה את ההגות הבינוימית על ענפיה כולם: הרמב"ם קובע שהשם "נמצא", כשהוא מיוחס לאל וליצורים, נאמר בשיתוף גמור. תומאס וממשיכיו ראו בתואר זה שם מסופק, ולעומתם חשב דונס סקוטוס שאין להבינו אלא כשם מוסכם.

דעתו של ר' שמואל ו' תיבון

שמואל ו' תיבון ב"פירוש מלות זרות" (ערך "שם") מחלק את השמות לפי קריטריונים בלשניים, מבלי שתהיה לחלוקה זו ייצוג אונטולוגי כלשהו. השמות המסופקים והמושאלים אינם אלא מינים שונים של סוג כולל: שיתוף השם. בחלוקה נוספת מתקבלים מינים שונים:

(1) השם המשותף — בשיתוף גמור. במידה ש"לא יהיה א' המינים [= ההוראות] ראוי להקדים בשם ההוא יותר מן האחר ולא יותר נאות בו... כמלת 'עין' בלשוננו, שהיא משותפת לעין שהוא כלי הראות ולעין המים...".

(2) השם המושאל. במידה ש"אחד המינים [= ההוראות] ראוי להקדימו בשם ההוא ויהיה באחר ענין או ענינים, שידמו בו לראשון". הדוגמה המובאת על-ידי ו' תיבון הוא "ראש" ו"רגל", שמות איברים הידועים מבעלי חיים, ו"כל אחד מהם מושאל לראש המטה... ולרגל המטה...".

(3) השם המסופק, נוצר כאשר "הקורא הדבר האחד בשם ההוא ידמו לו ששני הדברים הם ממין אחד, כמלת תמונה שהיא שם ראשון לתאר האדם שהיא צורתו המושגת בחושים, והושם על צד הסיפוק לצורה הדמיונית הנראית בדמיון...".

עיון בהגדרות שלפנינו מראה שן' תיבון שמר ב"פירוש מלות זרות" על המשמעות המקובלת של שיתוף השם, וזיהה את סיפוק השם עם המשמעות הראשונה (סיפוק₁), והפך את המשמעות השנייה (סיפוק₂) של קדימה ואיחור למאפיינת את השמות המושאלים. טראנספורמאציה זו היתה אפשרית כאמור רק בעקבות הפיכת הקדימה האונטולוגית לקדימה לשונית.

ן' תיבון עומד על שתי בעיות המדגימות יפה את המהפך בהגדרה. הדוגמה הראשונה היא הסברו של הרמב"ם על רב-משמעותה של המלה "תמונה" (מורה נבוכים ח"א, ג). לפי הסבר זה "תמונה" נופל על שלשה ענינים בספוק: [1] "על צורת הדבר המושגת בחושים חוץ לשכל", [2] "על הצורה הדמיונית הנמצאת בדמיון באיש אחר העלמו מן החושים", [3] "על ענין האמיתי המושג בשכל... אמר ותמונת ה' יביט ענינו ופירושו ואמתת ה' ישיג". ן' תיבון מודע שלפי הגדרתו, אין לכנות אופן שלישי זה של שיתוף סיפוק אלא השאלה.

הדוגמה השנייה היא בעלת חשיבות פילוסופית. באיזה מובן של שיתוף משתמשים אנו במונח "השגחה" כאשר הוא מיוחס לאל? תשובתו של ן' תיבון הוא שבהתאם לכללים שקבע, היא נאמרת בהשאלה. "השם הראשון", דהיינו המקור להשאלה, הוא "השגחה" במובן היומיומי של מונח זה, השם המושאל — השגחתו של האל. זו היא השקפה הפוכה בתכלית להשקפה המקורית בלתי במשמעות הקדימה והאיחור.

... כמלת השגחה שאמרנו שהושאלה לשמירת ה' לברואיו, ואם יאמר אומר למה לא אמרת שהדבר היה בהפך, שהיתה שם ראשון לשמירת ה' לברואיו והשאלה להצלת בעלי חיים והבטתו בעיניו. והתשובה על זה הוא שנאמר לו, אם היתה שם לשמירת השם ברוואיו, איזה דבר נמצא בה שידמה בו הבטת בן אדם בעיניו והצלתו עד שיקרא בשם ההוא, הלא אין שמירת השם בהבטה והצלה, ואולם עם היותה שם ראשון להצלה ולהבטת העין ונמצא שמירת האדם לאשר ירצה לשמור מאוד בהבטת העין והשגחתה תמיד לא יזיו ענינו ממנו, על כן הושאלה לשמירת השם הברואים.

להלן נביא את דבריו של הרלב"ג על תוארי האל כנאמרים בקדימה ואיחור. השוואת דבריו לדברי ן' תיבון מראה שאנו עומדים בפני שתי גישות שונות: הרלב"ג מדבר על קדימה אונטולוגית, ומכאן תוארי האל "קודמים" לתארים המקבילים באדם. לעומתו שמואל ן' תיבון מדבר על קדימה לשונית, ולפי זה תוארי האדם קודמים לתוארי האל.

השמות המסופקים ותוארי האל

לפי המקובל בפילוסופיה האיטלקית והיהודית בימי הביניים בניית המדע והפילוסופיה נעשית בשני מישורים: ה"ציור", דהיינו קביעת המושגים והגדרתם, וה"אימות" — בנייה של מערכת טענות אמיתיות על מושגים אלה. במשימה זו על החוקר להימנע מהסכנות הכרוכות ב"שיתוף השם":

הנה כאשר כוננו אל ציור מה שיורה עליו השם המשותף או המסופק — ראוי שנחלק אלו הענינים אשר יורו עליהם השמות, ולבקש באחד מהם ציור במה שיחדהו. ואם לא, נטעה ונקח הענינים הרבים על השם עניין אחד (ראה נספח ב).

לעומת זה ה"סיפוק" מקובל בתיאולוגיה, כפי שכותב הרמב"ם בקטע הפרוגרמטי שבפתיחה ל"מורה נבוכים":

המאמר הנה ענינו הראשון לבאר עניני שמות באו בספרי הנבואה, מהשמות ההם שמות משתתפים ויקחום הפתאים כפי קצת הענינים אשר יאמר עליהם השם ההוא המשתתף. ומהם מושאלים ויקחום גם כן כפי הענין הראשון אשר הושאלו ממנו, ומהם מסופקים, פעם יחשב בהם שהם יאמרו בהסכמה ופעם יחשב בהם שהם משתתפים.

מושג האנלוגיה עומד לדעתי גם בבסיס דיונו של הרמב"ם על תוארי היחס (מורה נבוכים, ח"א, נ"ב).

החלק הרביעי בין חמשת החלקים שבהם מחלק הרמב"ם את התארים מאפיין את אלה שבהם "יתואר הדבר ביחוסו לזולתו". בין תארים אלה מוזכרים גם כאלה השייכים לקאטגוריות של הזמן והמקום. לאחר דיון זה מובאות דוגמאות משני סוגים: הצטרפות (אצ'אפה) ויחס (נסבה).

אמנם שאין הצטרפות בינו ובין דבר מברואיו זה מבוואר בתחלת עיון כי מסגולות שני המצטרפים ההתהפך בשווי, והוא יתעלה מחויב המציאה ומה שזולתו אפשר המציאה כמו שנבאר, אין הצטרפות אם כן. אמנם שיהיה ביניהם קצת יחס, והוא דבר שיחשב בו שאיפשר ואינו כן, שאי אפשר שיצוייר יחס בין השכל והמראה ושניהם תכללם מציאה אחת בדעתנו, ואיך יצוייר יחס בין מי שאין בינו ובין מה שזולתו ענין שיכללם בשום פנים... והמשל בו שאין ספק לשום אדם שאין יחס בין המאה אמות ובין החום אשר בפלפל, כי זה מסוג האיכות וזה מסוג חכמות... ואיך יהיה יחס בינו ית' ובין דבר מברואיו עם ההפרש הגדול באמתת המציאות אשר אין הפרש יותר רחוק ממנו...

ה"יחס" שעליו מדבר הרמב"ם בהמשך מתקרב, לפי ההקשר, למושג האנלוגיה. כך למשל בין שני סוגי אדמימות ניתן לקבוע יחס שלפיו האחד חזק יותר או חלש יותר מן האחר. דוגמה זו מצביעה על הכיוון הכללי שבו יש להבין את מושג האנלוגיה.

תמשים בהם רק לכוונות מסוימות, כשואל — על מנת להשיב, דהיינו כגוררים אתם חלק מן המשמעות הקודמת, מה שאין כן השמות המועתקים המקבילים משמעות חדשה לחלוטין.

השמות הנאמרים בכלל וביחוד

הכוונה לשם המתייחס לסוג ולמין, או למין ולפרט כלשהו, דהיינו לשם בעל הוראה כוללת והוראה מצומצמת יותר.

שמות נרדפים

השימוש הביניימי במונח זה זהה למודרני. שמואל ¹ תיבון ב'פירוש מלות זרות' משתמש במונח שונה: "באים זה אחר זה", ומגדירים "כשהיה לדבר א' שני שמות או שלושה... כלחם ובשר, וחרב וסיף, ושמש וחמה ואור, וכיוצא בהם". ² תיבון מסביר גם את המונח שבו הוא משתמש, "שנקרא הדבר בשם האחד ונקרא מיד בשם האחר בלתי שנתחדש שום שנוי בדבר ההוא עד שתאמר שבשביל השנוי ההוא שינו שמו". הצעה טרמינולוגית שמציע ³ תיבון הוא שמות תכופים, אותו המונח המצוי בתרגום הקדום של 'ספר הפתרון' לאלפראבי.

שמות נפרדים

אלו הם השמות השונים לאובייקטים שונים. כפי הדוגמה מ'כוונות הפילוסופים' (ראה נספח ב) זהו היחס הקיים בין "סוס", "שור" ו"שמים". סוג זה של שמות התבקש בעקבות הסימטריה על יד השמות המשותפים והנרדפים, בחלוקה הראשונה של שמות.

בנספח האנונימי ל'רוח חן', וב'ספר הגדרים' מופיעות שתי קאטגוריות נוספות שננתח להלן.

השם המוסכם

אין השם המוסכם מופיע כאן במשמעות המקובלת (השם המוסכם נקרא כאן תאום או מתאים. בטכסט הזה שם מוסכם הוא השם המושאל כאשר משתמשים בו בהוראתו הראשונה, הרגילה (השם הראשון לפי מינוחו של שמואל ⁴ תיבון). ⁵ כך למשל כותב הרמב"ם על המונח "מקום": "מקום. זה השם עיקר הנחתו למקום המיוחד ולכולל, ואחר כן הרחיבו הלשון ושמהו שם למעלת האיש וערכו". אותה הנחה עיקרית או הנחה ראשונה קרויה ב'ספר הגדרים': 'שם מוסכם'.

³¹ 'מורה נבוכים', חלק א, פרק ח.

והשם המוסכם הוא הנאמר לפי ההנחה הראשונה והוא ראשית לכל שם במציאות, תדע לך שהוא כן, שהרי יקרא בלשוננו שם הקולמוס "עט" כאומרך "עט סופר מהיר", ודימה הנביא לשונו לעט סופר, מפני שהעט מוליד דברים שלא היה להם מציאות מפרטם והוא כתבם בפרט, וכן הלשון מוליד דברים כמוהו. וההסכמה הראשונה בשם קולמוס — "עט", ובשם הכלי המדבר — "לשון". והנה כשאמר הנביא בדבריו: "לשוני עט סופר מהיר", הורה שאפשר להעתיק שם "עט" אל הלשון, ואחר שלא יקרא גם ה"עט" "לשון" א"כ הושאל זה מזה ונהיה שיתוף עניין ביניהם. אך "עט" הוא המוסכם האמיתי הראשון כשתעריכוהו אל ה"לשון". וכן תקרא "לשון" מוסכם ראשון בעת שתעריכוהו אל "חץ" כאומרך: "חץ שחוט לשונם", ויאמר שאלו חסרי כ"ף הדמיון, וכן כל הדומים להם נקראים מוסכמים שהוסכמו הסכמה ראשונה והונחו על דבר הנחה ראשונה.

השם המוטבע

בתוספת ל'רוח חן' מכונים בשם זה המושגים והציורים השכליים, כי היא אותה שפה שבה קרא האל שמות לנמצאות במעשה בראשית: "והשם המוטבע הוא המצוייר מציוור שכלי והוא המין כאשר הודעתך, על כן, כל מה שקרא לו האלקים שם הוא על פי הטבע הכללי".

נספח א

אלפראבי

ביאור ספר הפתרון¹ (De Interpretatione)

והשמות מהם מושאלים ומהם מועתקים ומהם משותפים ומהם מה שיאמר בהשוואה² ומהם מה שיאמר על הדבר בכלל ופרט. ומהם מה שהם מופרשים³ ומהם מה שהם תכופים⁴ או באים זה אחר זה ומהם מה שהם נגזרים. והשם הנאמר על הדבר בשאלה⁵ הוא שיהיה אחד השמות מורה על עצם דבר מורגל אליו לנצח מתחלת שהושם לו, ויכונה בו בעת אחר עת דבר אחר או להגעתו לראשון באחד מצדי⁶ ההגעה אי זה צד שיהיה מבלתי שהושם לשני מורגל מורה על עצמו.

והשם המועתק הוא שילקח שם ידוע שהיה מתחלת תשומתו מורה על עצם דבר אחר וישאר משתתף בו השני והראשון באורך הזמן וזה יהיה בדברים אשר יחדשו במלאכות אשר יחדשו, ולא יודמן בדבר מהם שיהיה לפני זה ידוע אצל ההמון ולא יהיה לו אצלם שם בעבור זה יעתיק המחודש אותם עליהם שמות הדברים הידועים הדומים להם ויבקש לזה שם מה שהוא אצלו יותר קרוב לדמות בו.

והשם הנאמר בשותף הוא אותו הנאמר מראש כשהושם על דברים רבים מבלתי שירה על ענין שיכללם, או שם אחד יאמר מתחלה שהושם על ענינים רבים, וגדר כל אחד מהם השווה הוראתו להוראת אותו השם עליו זולתו הגדר האחר. והשם אשר יאמר לו בהשוואה הוא השם האחד שיאמר מתחלה [מה]

¹ לפי כ"י פריס 917, דף 138, ע"ב—142, ע"ב. סימנו במכון לתצלומי כתבי-יד עבריים שעל יד בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי (להלן ס) 30335. תרגום נוסף לספר זה השתמר בכ"י פריס (להלן פ) 898, ס 26854. להלן אוסיף בהערות את המקבילות מכתב-יד זה, כאשר הן עוזרות להבין את הטקסט, או מצביעות על הבדלי מינוח מעניינים. כ"י פ נכתב על-ידי יוסף בן אברהם כרוב בשביל גדליה ו' יחיא, בשנת ה' ש"ח ליצירה (1547—1548).

² בהסכמה פ.
³ נבדלים פ.
⁴ נרדפים פ.
⁵ השאלה פ.
⁶ ענין פ.

שהושם על עניינים רבים ויורה על עניין אחד יכללם, או אותו שיאמר על דברים רבים וגדר כל אחד מהם השווה הוראתו להוראת אותו השם עליו הוא בעצמו גדר האחר. וההפרש בין המועתק והמשותף כי המשותף נפל השתוף בו מתחלה שהושם מבלתי שיהיה אחד מהם מוקדם בזמן לאותו השם והמועתק הוא אותו אשר קדם בו אחד מהם בזמן אחר כן כונה בו השני ונשתתף בו ביניהם אחר זה. והשם המשותף יש ממנו מה שיאמר על דברים רבים בדרך מקרה כמו שם העין הנופל על האבר הרואה ועל מקות המים. וממנו מה שיאמר על שני דברים בעבור דמיון האחד לאחר לא בענין אשר הורה עליו אותו השם מן האחד מהם, אך באחד הענינים כמו האדם ודיוקן הסוס יאמר עליהם שניהם חי, ושם החי יורה מאחד מהם על גוף גזון מרגיש ומן השני על שצורתו צורת גזון מרגיש. ומהם מה שיאמר על עניינים שיש להם יחסים מתדמים על דברים מתחלפים כמו אשיות הכותל ולב החי וקצה הדרך שיקרא כל אחד מהם התחלה מפני שערך האשיות אל כותל בהויה כערך לב החי אל מפני שהוא כל אחד מהם תחלת מהם שיהיה מן הגוף אשר הוא בו. ויש מהם מה שיאמר על דברים רבים יתיחסו אל תכלית אחד כאמרנו איש מלחמי וסוס מלחמי וזין מלחמי ודבר מלחמי וספר מלחמי, והמלחמה היא התכלית מאלה כי האיש מאלה הוא הנכון לקרב והסוס והזין הם אותם אשר ישתמשו בהם במלחמה והדבר הוא שיעורר בו על המלחמה והספר שילמד ממנו איך היא המלחמה. או שיתיחס אל פועל אחד כאמרנו ספר רפואי ותרופה רפואית וכלי רפואי כי הרפואה היא הפועל לאלה והעושה אותם. או שיתיחסו אל דבר אחר לא שיהיה אותו הדבר תכלית להם כלם ולא פועל להם כלם אבל יתיחסו אל אותו הדבר האחד יחס משתנה כאמרנו מרקחת ורדי וצבע ורדי והורד הוא דבר אחד יתיחסו אליו אלה יחסים משתנים והמרקחת תתיחס אל הורד מפני שהורד הוא תכליתו והמראה בעבור שהוא דומה למראה הורד.

והשם הנאמר בכלל ופרט הוא שיהיה שמות לסוג שתחתיו מינים ויהיה אותו השם בעצמו כנוי לקצת מיני אותו הסוג באשר הוא אותו המין, ואותו השם יאמר על אותו המין משני פנים מתחלפים האחד מהם על הכולל מן הצד שישתף בו שאר המינים החולקים מפני שהם אותו הסוג יאמר על כל פנים, והשני בפרט, וזה יהיה כשתשימנהו כנוי לו מורה על עצמו מצד שהוא שם לאותו המין. והשמות המופרשים הם השמות הרבים אשר יורה כל אחד מהם על זולתו מה שיורה עליו האחר או אשר יהיה הגדר השווה לאחר.

והשמות התכופים או הבאים זה אחר זה הם שמות הרבים הנאמרים על דבר אחד וגדרו בפי כל אחד מהם אחד בעצמו או השמות אשר יהיה הגדר השווה לכל אחד מהם והוא בעצמו גדר האחר.

והשם הנגזר הוא שילקח השם המורה על דבר אחד נפשט מכל מה שאפשר שיחובר בו מחוצה (!) וישונה שנוי יורה באותו השנוי על חברו אותו

הדבר בנושא שלא פרסמו אותו מה הוא. והשם המורה על עצמו הנפשט מנושא הוא הדמיון הראשון.⁷ ושמו המשונה המורה בשנוי על נושא שלא נתפרסם הוא שמו הנגזר מן הדמיון הראשון. ושנויו יהיה או שתשונה צורתו והוא שיתחלף סדור קצת אותיות או יחליף קצת תנועותיו או שיוסיף בו אותיות או שיחסר ממנו אותיות או שישתנה בכל אלה הצדדים, ואם יהיה כמו ההלוך שהוא מורה על עצם ההליכה נפשט מהדבר אשר בו ההליכה. ונשתנה בחלוף סדור אותיותיו ושנויו תנועותיו ונשתנה צורתו ושב ממנו אמרנו ההלוך, והורה על שההליכה מחוברת (לא נתבאר)⁸ בנושא שלא נתפרסם. וזה כי אלה השנויים יורו בהרבה מן הדברים על מה שיוורה עליו בעל, כי אין הפרש בין שנאמר הולך ובעל ההליכה.

והשמות המושאלים לא ישתמשו בהם בדבר מן החכמות ולא בנצוח אלא בהגדה ובשיר. והשמות המועתקים ישתמשו בהם בחכמות ובשאר האומניות אבל יהיו שמות לענינים אשר יתיחדו בידיעתם בעלי אותם האומניות ובעת שתשמש אותם בחכמות בדברים הנודעים שיש להם שמות ידועים יאות לבעלי אותם החכמות ושאר האומניות שיניחו שמותם באומנותם על מה שהם עליו אצל ההמון. והשמות המועתקים הרבה ישתמשו בהם באומניות אשר להם יעתקו משותפים כמו שם העצם שהוא מועתק אל החכמות העיוניות וישתמשו בו בשתוף⁹ וככה הרבה מן השמות. ואשר יאמרו בשתוף פעמים יצטרך להשתמש בהם באומניות כלם ובעת שישתמשו בהם יאות שימנה המשתמש כל הענינים אשר תחתיו, אחר כך יודיע שהוא רצת מהם ענין כך וכך וזלתי השאר כי אם לא יעשה כן אפשר שיבין השומע זולתי מה שרצה בו האומר ויטעה וככה יאות שיעשה בשמות המועתקים מפני שלא יטעה הנכנס באומניות המתחיל בידיעתם ויחשב שרצו בהם באותו האומנות מה שהורגל להבין אותו מתחלת שירגיל באותו האומנות.

והסוגים העליונים העשרה יש להם שמות מופרשים והם שמום המיוחדים לכל אחד ואחד מהם אחד אחד מן העשרה כמו העצם והכמות והאיכות וזולתם. ולהם שמות תכופים יכלול כל אחד מהם כלם והוא הנמצא והדבר והענין¹⁰ כי כל אחד מהם יקרב בכל אלה השמות וכל אחד מכלל אלה השמות יאמר על כלם בשתוף והוא מחלקי השם המשותף ממה שיאמר בסדור ובערך,¹¹ כי הנמצא יאמר על העצם תחלה אחר כך על כל אחד משאר המאמרות שנית מפני שהיה העצם כמו

⁷ במשל הראשון פ.
⁸ מחוק בכתב-היד.
⁹ וכן הטבע פ.
¹⁰ והאחד פ.
¹¹ בסדור ויחס פ.

שהקדמנו בלתי חסר עצמו¹² במציאות מהמקרים מפני שהמקרים משתנים¹³ עליו ולא יחסר מציאותו סלק אותו הדבר שיסתלק ממנו¹⁴ ומציאות כל אחד מהמקרים בעצם כשיבטל העצם יבטל המקרה אשר תקונו¹⁵ בו אחר כן כל מה שהיה משאר המאמרות מציאותו בעצם לא באמצעות מקרה אחר מבלתי שיהיה נגזר במציאותו למאמר אחר קדם מציאותו בעצם הוא יותר ראוי שיקרא בשם הנמצא. אחר כן כל מה שהיה מהם מציאותו בעצם באמצעות דברים יותר מעט הוא ראוי להקרא בשם הנמצא מאותו אשר מציאותו בעצם באמצעות דברים יותר, וככה כל אחד מהשמות אשר יכללום. ושמות הסוגים המופרשים אם נאמר כל אחד מהם על מיני אותו הסוג ועל אישי מיניו מפני שהוא שם לאותו הסוג יאמר עליו בהשוואה, ובוזה כל שם מין אם נאמר על אישיו מפני שהוא שם לאותו המין יאמר עליו בהשוואה.

וסוגי המקרים ומיניהם אם נלקחו מצד שהם בעצם ונשאו על העצם¹⁶ נלקחו בשמותם הנגזרים ובעת שלוקח כל אחד מהם במחשבה בלבד ונשאו על מה שתחתיו במין או איש לא ילקח שמו נגזר, וזה כאמרנו הצבע בעת שילקח במחשבה בלבד בלי נושאו אשר הוא בו ובלתי העצם או מפני שהוא סוג נשאו על מיניו נאמר שהוא צבע ובעת שנלקח בעבור שהוא בעצם נאמר בו שהוא צבוע על כן יהיה הצבע שמו מן הצד שהוא על נושא והצבוע שמו מן הצד שהוא בנושא.¹⁷ ואם מציאות המקרים ותקונם שהם בנושאים שמותם הנגזרים הם מורים עליהם מן הצד שהם תקונם בנושא והיה זה ענין המקרה בהם על כן מבואר הוא ששמותם הנגזרים מורים עליהם מצד שהם מקרים יותר משמותם אשר הם בלתי נגזרים. אבל סוגי העצם ומיניו יותר מה שיוורו עליהם בשמותם שהם דמיונים ראשונים כמו האדם והסוס והאילן והעשב והגוף והעצם. ובקצתם יקרה בלשונות שיהיה צורתו צורת שם נגזר מבלתי שיהיה ענינו ענין הנגזר כי יחסר לו מתנאי הנגזר שיהיה השנוי אשר בו מורה על נושא שבו תקונו לא נתגלה ואין אחד ממיני העצם תקונו בנושא. והמבדילים כלם מצד שהם מבדילים יורו עליהם השמות הנגזרים הן שיהיו מבדילי העצם או מבדילי המאמרות האחרות. והשם הנשוא בכל גזרה נשואית יאות שיהיה אמור בהשוואה וככה השם הנשוא וככה המלה וכל חלק מחלקי האומר. ואם היה הנשוא בגזרה שם משותף לא תהיה הגזרה אחת אך יהיה מספרה כמספר העניינים אשר יאמר

¹² מסתפק בעצמו במציאות פ.
¹³ מתהפכים פ.
¹⁴ בסור מה שיסור ממנו פ.
¹⁵ עמדתו פ.
¹⁶ או שנשאו בעצם פ.
¹⁷ לפנינו התבחנה האריסטוטלית הקלאסית המבחינה בין שני סוגי פרדיקאציה "בנושא" ו"על נושא".

עליהם אותו השם ויהיו אותם העניינים נושאים רבים ינשא עליהם נשוא אחד ואם היה הנשוא שם משותף יהיו מספר הגזרות כמספר העניינים שיאמר עליהם השם הנשוא, וככה אם היו שניהם משותפי השם. והגזרה אשר נשואה שם תכוף אותם השמות התכופים כלם נשוא אחד משותפם (!) מפני שענין כלם ענין אחד וככה אם היה כל אחד מחלקיה שמות תכופים היא גם כן גזרה אחת נשואה אחד ונשואה אחד. והגזרה הנשואית תהיה אחת אם היה נשואה אחד בענין לא בשם, ונשואה אחד גם כן בענין לא בשם ויהיו רבות כשהיו נשואיהם עניינים רבים או נשואיהם עניינים רבים.

נספח ב

אלגזאלי

כוונות הפילוסופים

התרגום האנונימי¹⁸

חילוק חמישי. התיבות מן העניינים על חמשה מדרגות המוסכמים והנדרפים המורגלים והמשותפים והנאותים. אולם המוסכמים הנה אמרן חי כי הוא ישולח על הסוס והשור והאדם בענין אחד מבלתי שנוי בכח ובחולשה ולא קדימה ולא איחור אבל החיות לכל, אחד. וכן האדם על זיד ועמר וכאלד ובקר. והנדרפים הם השמות המתחלפים באים על ענין אחד כליש והארי החמר והיין. והמורגלים הם השמות המתחלפים בגקראים המתחלפים כסוס והשור והשמים. והמשותפים הם התיבה האחת המשולחת על גקראים מתחלפים כתיבת העין למראה ועין השמש ועין המים. והנאותים חוזרים בין המשותפים והמוסכמים כמציאות לעצם והמקרה. כי אינם כתיבת העין שהגקראים בה לא ישתתפו בענין והמציאות מגיע למקרה

תרגום ר' יצחק אלבלג¹⁹

חילוק חמישי. התיבות יש להם אצל העניינים חמש מדרגות והם הממוצעים והנדרפים והמתרחקים והמשותפים והמוסכמים. אמנם הממוצעים הם כמו מלת חי שהוא נופל על הסוס והשור והאדם בענין אחד מבלתי הפרש בחזק ובחלשות ולא קדימה ולא איחור רק החיות שיה לכל אחד ואחד, וכמו כן האדם על ראובן ושמעון ולוי. והנדרפים הם שמות מתחלפים הנאמרים על ענין אחד כליש והארי והחמר והיין. והמתרחקים הם שמות מתחלפים לדברים מתחלפים כסוס והשור והשמים לדברים הנקראים בהם. והמשותפים הם השם האחד הנאמר על דברים מתחלפים כמלת עין לעין הראות, ועין המים והגוון. והמוסכמים והממוצעים הם אמצעים בין המשותפים והממוצעים כמציאות לעצם ולמקרה כי זה אינו כמלת

¹⁸ השתמשתי בכ"י קיימברג' 6.30 (ס 16261). בעזרת ג' בכ"י בודלי 1322 (ס 22136).
¹⁹ לפי כ"י בודלי 1341 (ס 22166); תיקנתי לפי כ"י פרמא 905 (ס 26861).

כמו שהוא מגיע לעצם. ואינם כמוסכמים לפי שהתיות לסוס והאדם קיים על אופן אחד מבלתי חלוף. והמציאות יקיים לעצם ראשונה, אחר כן יקיים למקרה באמצעותו והוא קיים בקדימה ואיחור, וכבר יקרא זה מסופק לחזרתו. ונספיק מאופן התיבות הנפרדות על זה.

עין לפי שהדברים הנאמרים עליהם אינם משותפים בשום דבר כלל. וכשם שיש לעצם מציאות כך יש למקרה מציאות. וגם אינו כממוצעים לפי שהיות לאדם ולסוס קיימת על צד אחד מבלי שנוי ולא הפרש ולא קדימה ולא אחר והמציאות הוא לעצם תחלה ולמקרה באמצעותו א"כ הוא להם בהקדמה ואיחור וזה נקרא מסופק. ויקצר מן המלות על זה.

ר' משה גרבוני

פירוש הכוונות²⁰

הפירוש אמרו אולם המוסכמים הנה אמרן חי כי הוא ישולח על הסוס והשור והאדם בענין אחד ויהיה אחד והוא אמרן גשם נזון מרגיש כי בזה הגדר יגדר החי כשיאמר על הסוס והשור וכמו כן כשיאמר על האדם וזה מבלתי יתרון ומבלתי קדימה ואיחור כי אין הסוס סבה לשור ולא לחיות האדם. ואמרו והמציאות מגיע למקרה כמו שהוא מגיע לעצם ירצה כי המקרה והעצם נמצאים והנה הם משותפים בענין החיות והמציאות. עוד אמר והמציאות יקיים לעצם ראשונה אחר כן יקיים למקרה באמצעותו ירצה כי העצם נשוא למקרים והנה אם כן אינם מוסכמים וככה הכמה אל האיך כמו המראה ואם שניהם מקרים.

נספח ג

הביאור הקצר לכפר המאמרות²¹

פירוש ר' משה גרבוני ואחר שסיים בן רשד לבאר כונת הספר המאמר בהוראת המלות

²⁰ ראה הערה 18.
²¹ 'כל מלאכת ההגיון' ל'ן רשד, ריווא דטרינטו ש"כ (1559). מהדורה זו מכילה טעויות רבות. הפירוש המיוחס לר"מ גרבוני מובא כאן לפי כ"י בודלי נויבאוואר 1358 (ס 22383) דף 99א-101א.

וחלוקתו התחיל לבאר החלק הראשון שהוא המיישר לציור והוא בתוראת המלות אשר הנרצה בו חלוקת השמות לבד וחלק השמות למינים.

המין הראשון מהם אשר לא ישתתפוהו אלא השם לבד או מקרה רחוק ולכן אני אומר שראוי שיהיה גדר השמות המשותפים אשר נורה בהם על ענין יותר מאחד ואין ביניהם שתוף כלל או היה ביניהם שתוף במקרה רחוק. והמשיל במקרה רחוק הכלב שינשא על הכלב ועל הכוכב שיחשוב שלא נקרא הכוכב כלב לשתוף הצורה אבל להוסיפו תאות המשגל ומדמה הב"ח כלם לכלב בתכונה ההיא והיה זה למקרה רחוק. והיה הגדר עם זה שוה למוגדרו כולל שני המינים הנזכרים בספר לבד. ואני אומר שאם היה סיום הגדר אמרו יותר מאחד היה כולל כל מיני השמות וכן הבינים הר"ם במלותיו ולכן שם השמות המשותפים סוג לכלם.

ואחר השמות המשותפים זכר המסופקים והיה גדרם שיורו על ענינים גבדלים יותר מאחד וייוחסו להתחלה אחת. ובאר ההתחלה הזאת אם לסבה פועלת אם לתכליתית אם להמרית וזכרה במלת נושא. ואני אומר שלא זכר הצוריית כי בה נתעצם והיה מה שהוא ולו ייוחסו אליה היו השמות מוסכמי לא מסופקים. ואם כן ראוי שיהיה הגדר המתיחס לשמות המסופקי שיורו על ענינים יותר מאחד מיוחסים להתחלה מההתחלות אי זו שהזדמנה זולת הצוריית.

ואחרי נתינת הגדר לשם המסופק חלקו בג' מינים מהחלוקה. החלוקה הראשונה מצד השם אמר שיוחס אליו אם בשם

השמות מהם משותפים והם אשר יורו בכל אחד מהם על ענין יותר מאחד. ואלו העניינים אם שלא יהיה ביניהם שתוף כלל, כאלמשתרי בלשון הערב אשר יאמר על כוכב צדק ועל הנקבה ואם שיהיה ביניהם שתוף מיוחסים אל התחלה אחת כמו שיוחסו אל פועל אחד או אל תכלית אחת או

ואם שיהיה עם הבדלים מיוחסים אל התחלה אחת או כמו שיוחסו אל פועל אחד או אל תכלית אחת או אל נושא אחד ואלו הענינים ה" מיוחסים אל דבר אחד מהם מה שישתפו זה הענין אשר יחסו אליו כשם הנמצא אשר יאמר על העצם ועל הכמות והאיכות ושאר המאמרות והחום אשר יאמר על האש ועל שאר הדברים החמים. ומהם מה שיאמר בשם נגזר משמותיו כאמרך אומל רפואי וסם רפואי והתעמלות בריאותי וסימן

פירוש ר' משה נרבוני

ראשון או בשם נגזר. ואין לאומר שיאמר שהנמצא הוא שם נגזר מן מציאות והוא זכרו למשל המתיחסים בשם ראשון כי אין ספק שהנמצא הוא כמו החי שתמונתו תמונת נגזר ואיננו. והחלוקה השנית והשלישית מצד ההתייחסות והשנית יפול היחס האחד בקדימה ואחור או במדרגה אחת והשלישית יהיה היחס מתחלף או מתדמה. ואפשר שלמה שהחלוקה השנית תדמנה בהתחלף ההתייחסות לא שב המחבר להתחיל בחלוקה השלישית והדברים המיוחסים אל דבר אחד כמו שעשה בחלוקה השנית. וראוי שנבין שהתחלפות יחס הייניות לענב ולגוון הוא כי הייניות ייחס לענב מצד הלחות ולגוון מצד המראה. ואני אומר שכל חלוקה מהג' חלוקות לשם המסופק כוללת כולם ולכן כאשר נכה זוג בזוג היו מיני השם המסופק שמנה.

וכאשר השלים לבאר מיני השם המשותף ומיני השם המסופק אשר זכרם באחד להיותם קרובים זה לזה ביאר אי זה תועלת נמשך לנו בחלוקת השמות להישיר בהבנת הציורים. ואמר שראוי שנבין בכל אלה כשנרצה לדעת ציוריהם שנתן ציור מיוחד בכל דבר ודבר ממה שיורה עליו השם המשותף והמסופק שאם לא נעשה כן נפול בטעות ללקחנו הדברים המתחלפים לדבר אחד.

ואחר שבאר השם המשותף והמסופק באר השמות הנרדפים לפי שהם מקבילים לשם המשותף וכשנבקש ציוריהם נקח ציור אחד לשמות רבים. והיה גדרם שמות רבים יורו על ענין אחד ואני מוסיף בו בלשון אחד שאם היו בלשונות מתחלפים בסינונימאש אין ראוי שיקראו מורדפים

ן' רשד

בריאותי. והדברים המיוחסים ג"כ אל דבר אחד מהם מה שיהיה יחסם אליהם במדרגה בסדר והקדמה ואחור כיחס הרבה מהמאמרות ומיניהם אל העצם, ומהם מה שיהיה יחסם אליהם במדרגה אחת, ומהם מה שיהיה להם אל דברים מתחלפים יחס מתדמה כמו התחלה אשר יאמר על לב הבעל חיים ועל יסוד הקיר ועל קצה הדרך או שיהיה להם אל דבר אחד יחס מתחלף כאמרך ענב ייני ומראה ייני.

ואלו המינים לבד המינים הראשוני יודעו בשמות המסופקים יכוננו הנה כאשר כוננו אל ציור מה שיורה עליו השם המשותף או המסופק ראוי שנחלק אל הענינים אשר יורו עליהם השמות ולבקש באחד אחד מהם ציור במה שייחדהו ואם לא נטעה ונקח העניינים הרבים על שהם עניין אחד.

ומהם השמות הנרדפים והם שמות רבים יורו על ענין אחד כליש והאריה הוא בכלל בהפך השם המשותף. וראוי בזה אצל בקשת הציור שלא נביט אל רבוי השמות.

פירוש ר' משה נרבוני

כי אין השם מובן למדבר.

ואחר חלקו השמות למשותפים ונרדפים וזכר השם המוסכם שהוא מקביל גם כן לשם המשותף לפי שיורה על ענין אחד כולל דברים רבים ואם כן יובדל אצל המעתיק הוזה בין ענין לדבר ולכן היה הגדר למשותף אצלו בשלם באמרו על ענין יותר מאחד שלא כדברי הר"ם ונכלל בשם המוסכם הסוגים והמינים. והודיע בן רשד שבצירים לא יפול טעות כלל.

ואחרי זאת זכר השמות הנבדלים ונתן גדרם שיורה כל אחד על זולת מה שיורה עליו האחר וסדרם אחרי המוסכמים להדמותם שמלותיהם דבקות עם הענינים ושמלאכת המופת תשתמש בהם. ואני מתפלל באמרו ההלצה המופתית כי יערב מלאכה במלאכה ויבלבל המתחיל ואפשר שרצה באמרו ההלצה הדבור ואינו נכון. ואני אומר שהנרדפים והנבדלים ייוחדו מזולתם שצריך שזוכרים בלשון רבים ולא נוכל לומר שם נרדף ושם נבדל כמו שנאמר בזולתם משותף מסופק מוסכם.

ואחרי זאת זכר השם המועתק ונתן גדרו שהוא שם מועתק לענין מלאכותי מענין המוניי ונעתק למלאכותי לשני טענות. א' להתלותם. ב' להדמותם. והמין השני חלק אפני ההתלות אם להקרות אם להקרה הדבר בשם הפועל או בשם התכלית או בשם חלק ממנו או במקרה ממקריו ואם כן היו מיני המין השני ד'.

ן' רשד

ומהם השמות המוסכמים והם השמות אשר יורו על ענין אחד יכלול דברים רבים אם במין ואם באיש כחי והאדם אשר יורה כל אחד מהם על ענין. וזה הנה לא יפול בו טעות אצל הציור כלל.

ומהם השמות המובדלים והם אשר יורה כל אחד מהם על זולת מה שיורה עליו האחד בעצם והכמות והאיכות ויודמן לשני אלו המינים ר"ל המוסכמים והמובדלים שיהיו המלות בהם נאותות לענינים ולזה הם יותר מה שישתמשו בהם הוא בספורים מופתיים.

ומהם המועתקים והם שמות יועתקו אל הענינים המלאכותיים מהענינים המפורסמים אם להדמותם אל הענינים המפורסמים כמו אלומאם בלשון ערב אשר ישתמשו בו במלאכת הספרות וזאמם הבהמות, ואם להתלותם בהם בפנים אחרים מאופני ההתלות כמו שיקרא הדבר במלאכה בשם נופלו אצל ההמון או בתכליתו או חלקו או מקרה ממקריו וזה הנה ראוי שלא נבין בהם ההוראה המפורסמת להמון

פירוש ר' משה נרבוני

ן' רשד
כשנשתמש בהם במלאכות.

ואחר נתינת הגדר וחלוקתו אל מיני העיר שכאשר נרצה לתת ציור אלא השמות במלאכות אין ראוי שנעיין בהוראתם ההמונית ולא הבנתי מהו הזמם הנעשה במלאכת הכתיבה שידמה זמם הבהמות וחסיתתם ואחשוב שאין הדבר נהוג אצלנו. ואחר גדר השמות המושאלים וזכר בגדר ההבדל העצמי שבין המושאל והמועתק והוא שאינו מסודר עליו שהרצון בו שלא ישתמש בו תמיד והמועתק ישתמש ממנו תמיד ושב לו בעצמי. וזכר שחלוקת השם המושאל הם כחלוקת השם המועתק ואם כן אופן הציור בשניהם אחד ולכן לא העיר בציור השם המושאל.

ואחר זכר השם הנאמר בכלל ויחוד ונתן גדרו שיאמר על סוג מה ועל מינו. ואפשר שלא העירנו בהיישרת הציור בשם כמהו לפי שלמה שינשא הסוג על המין אי אפשר שיפול טעות בשם הזה. כי אם נבאר המין בשם הסוג כבר יצדק עליו ואם נבארהו בשם המין כל שכן וכל שכן שיחדנו אותו יותר ויבארנו אותו באור עצמי.

נספח ד

ר' יהודה ן' מתקא

מדרש התכמה²²

ש ע ר ב. השמות

הפילוסוף התחיל ספרו בספר השמות והם חמשה חלקים.

א. מוסכמים בשם נחלקים בגבול, והן השמות השותפין.

²² על פי כ"י וטיקן 338, 428, קיימברג' Add. 1737, ו-9.65, Dd.

ומהם השמות המושאלים והם אשר יושאלו לענין מה מזולת שיהיה מדרגתו עליו וזהו ההפך רש אשר בינו ובין המועתק וחלוקתו הראשונה לפי חלוקת השם המועתק.

ומהם אשר יאמר בכלל ופרט והוא השם אשר יאמר על סוג מה ויאמר על מינו כשם כוכב אשר יאמר על כל כוכבי השמים ויאמר על כוכב שהוא אחד מכוכבי לכת וכמקרה אשר נאמר על מקרה הנרשם בזאת המלאכה ועל הסגולה.

דיונו של הרמב"ם מאפשר לדבר על שלוש רמות של תארים, כשהבחנה ביניהן נעשית מטעמים לוגיים ואונטולוגיים גם יחד. ברמה הראשונה מצויים אותם התארים המציינים תכונות מהותיות או מקריות, ועליהם יש להורות באמצעות פרדיקאטים חד-מקומיים. מצד שני ה"הצטרפות" (אצ'אפה, relatio) כוללת את היחסים במשמעותם הרגילה. התואר "אדון" הוא יחס באשר הוא מחייב קיומו של עבד. בקאטגוריה זו x הוא R , כשקיים a כך ש- Rxa (אם נתעלם מן השגיאה הסינטאקטית שהגדרה זו מכילה). בקאטגוריה זו ניתן ליחס לאל יחסים שמננים בלבד, "צירוף במלות, לא צירוף במציאות" כפי ניסוחו של שם-טוב. אולם אין לדבר על יחסים ריאליים המקשרים את האל לברואים כלשהם. לעומת ה"הצטרפות", נוקתת האנלוגיה לפרדיקאטים מסדר שני, המקשרים תכונות ולא אינדיבידואלים.

לשלוש רמות אלה מעמד אונטולוגי שונה. התכונות מן הרמה הראשונה מחייבות ריבוי והרכבה במתואר. תוארי ההצטרפות, שאינם מחייבים ריבוי והרכבה, מחייבים דמיון בין הישים המצטרפים, במידה שהיחס איננו שמני גרידא. ביקורתו הכללית של הרמב"ם לאנלוגיה קשורה לדעתי בעובדה, שהיא הייבת להניח קיומם של תארים מסדר ראשון, תכונות או יחסים שעליהם היא חלה, ואי לכך "לא תנצל בחיוב תואר לו", תואר שחייב להיות משותף לאל ולברואים. הרלב"ג משתמש במושג זה של סיפוק בדיונו על תארי האל מבלי להשתמש במונח "מסופק". הוא מכנה אותם "שמות הנאמרים בקודם ואחור"²⁸ דבר המעיד לדעתי שהרלב"ג קרוב למסורת הלוגית המיוצגת במלות ההיגיון דווקא ולא ב'קיצור' לן' רש"י. לפי הרלב"ג מצוי בשמות אלה פתרון לבעיית התארים. בתורת התארים אנו עומדים לפי הרלב"ג בפני אלטרנטיבות סגורות. מצד אחד, אי-אפשר לדבר על תוארי האל כעל שמות משותפים, שהרי "הדברים המשותפים שתוף גמור לא יחול ביניהם הקש, והמשל שכמו שלא יתכן שיאמר שהאדם הוא משכיל מפני שהגשם הוא מתדבק, כן לא יתכן זה...". (שם, עמ' 133). מצד שני, אי-אפשר לדבר על תוארי האדם והאל כעל שמות מוסכמים, שפירושם השלכת הניסיון האנושי על האל. הפתרון כאמור מצוי לפי הרלב"ג בשמות הנאמרים בקדימה ואיחור:

וזה שכבר ידומה שתהיה ידיעתו ית' משותפת עם ידיעתנו בקודם ואיחור, ר"ל ששם ה"ידיעה" נאמר בשי"ת בקודם ובזולתו באיחור, וזה כי ידיעתו היא לו מעצמותו וידיעת זולתו היא עלולה מידיעתו... וכן ראוי שימשך הענין בשם "הנמצא" ו"האחד" ו"העצם" ושאר השמות הנוהגים מנהגם, שהם נאמרים בשי"ת בקודם ובזולתו באיחור... הנה ידמה שלא יהיה החלוף בין ידיעת השי"ת לידיעתנו אלא שידיעת השי"ת היא יותר

לצד השלמות מידיעתנו, כי זהו ענין השמות הנקראים בקודם ובאיחור (שם, עמ' 132).

למושג הסיפוק מקום מרכזי גם במשנתו של ר' חסדאי קרשקש. כשהוא מפרש את מאמרו הקלאסי של ר' חנינא על השבח בתפילה, מתעכב קרשקש על תוארי האל ומדבר על האפשרויות השונות העומדות לפניו. יש חושבים, והכוונה לרמב"ם, שהם נאמרים בשיתוף השם, אולם לפיו מלמד המשל "שהתארים יאמרו עליו ועלינו בקדימה ואחור והוא מין ממיני הספוק":

וזה שהתארים יאמרו עליו באופן בלתי בעל תכלית ועלינו באופן מוגבל, ויאמרו עליו גם כן על שהוא מקנה מציאותם לנו ועלינו על שהם נקנים ממנו.²⁹

במקום אחד מנסח קרשקש אותו רעיון בצורה שונה: "כי כאשר גבהה מדרגת מציאותו ממציותו כן גבהה מדרגת ידיעתו מידיעתנו" (שם, דף ל"ב, ע"ב). החלק השני של הפסקה הראשונה קרוב אל גישתו של הרלב"ג, דהיינו אל מה שכינינו לעיל סיפוק.³⁰ החלק הראשון קשור למושג שונה, סיפוק³¹, דהיינו לאנלוגיה של פרופורציה. הגותו של קרשקש מאופיינת בעובדה שהוא מצביע על מהותו של אותו יחס, דהיינו שהוא אינסופי. הפרופורציה שראינו לעיל, משתנה בקדגשה.

$$\frac{\text{ידיעת) האל}}{\text{ידיעת) אדם}} = \frac{\text{(מציאות) האל}}{\text{(מציאות) אדם}} = \frac{\text{בלתי בעל-תכלית}}{\text{מוגבל}}$$

למרות ההיזקקות לאנלוגיה טוען קרשקש, שביחס לתואר הידיעה קרוב הוא לדעתו של הרמב"ם ולא לזו של הרלב"ג. דבר זה מושג על-ידינו בטענו כי מבחינת תוכנם השלילי של התארים הם נאמרים בקדימה ואיחור, אולם בתוכנם החיובי הם נאמרים בשיתוף גמור.

שמות מועתקים

שמות מועתקים הם אותם המונחים שלמשמעותם הרגילה התוספה משמעות טכנית חדשה. "והם שמות יועתקו אל הענינים המלאכותיים מהענינים המפור-סמים"³⁰. ר' רשד מוסיף בדין: "ההבדל העצמי שבין המושאל והמועתק... שהרצון בו שלא ישתמש בו תמיד, והמועתק ישתמש ממנו תמיד ושב לו בעצמי".

השמות המושאלים ממשיכים לתפקד בשפה בתפקודם הרגיל, ומש-

²⁹ 'אור ה', מהד' וינה, דף פ"ג, ע"ב.

³⁰ 'פירוש מלות ורות', ערך שם מו ש א ל, מהד' אבן שמואל, עמ' 86.

²⁸ 'מלחמות ה' מאמר ג, פרק ג, מהד' לייפציג, 1866, עמ' 136.

- ב. והמוסכמים בגבול נחלקים בשם והן השמות הנרדפין.
- ג. והמוסכמין בשם ובגבול יחדיו הן המתאימות מתואטיה בערבי.
- ד. ונחלקין בשם ובגבול יחד והן הנבדלות מתבאינה.
- ה. ומוסכמין במקצת השם והענין ונחלקין במקצתן והן הנגזרות. והשותפין הן ד' מינים.

יש מהם שנסכמו תחלה באותו השם עצמו בלי שנקדם אחד מהן על האחר באותו השם והוא השותף האמיתי, כגון רוח שהוא נאמר בלשונינו על הרבה ענינין מבלי שנקדם אחד מהן בזה השם קודם ענין אחר. ויש מהן שהיה נאמר בתחלה על ענין אחד ואחר העתיקוהו לענין אחר שדומה לו במקצת. כיצד רגל שהוא נאמר בתחלה על אבר התלוד וכפי שאבר התלוד הוא גרמא למצוא האדם חפציו העתיקוהו גם על הגרמא לרגל המלאכה, ועמדו רגליו.

ויש מהן שאינו מתמיד עליו כאמרך בארץ כי הוא אם הבשר. ומהן השם הנאמר בכלל ובפרט והוא השם האמור על שורש אחד וגם נאמר על מין אחד ממנו. כגון כוכב האמור על הכוכבים וגם על כוכב חמה. כללו של דבר השמות השותפין הן כפי הלשון.

והשמות הנרדפין הן שגבולם אחד ונבדלו בשם בלבד כגון דרך ואורח ושביל ומשעול.

והשמות המתאימות הן כגון החי והאנוש כללו של דבר השרשים והמינים שתחתיו לפי שגבול החי האמור על האנוש והסוס הוא גבול אחד עצמו והוא גוף ביוון מרגיש.

והשמות המובדלות הן כגון העשרה מאמרות לפי שגבול כל אחד מהן מובדל מגבול האחר, ושם כל אחד מהן מובדל מהשם האחר.

והשמות הנגזרות הן שיוקח השם פשוט במחשבה מכל מה שדרכו להקרא בו ואחר כן ישונה שינוי יורה באותו השינוי על דיבוק אותו דבר במוצע לפיכך שמו המורה על עצמו הוא המשל הראשון ושמו המשונה המורה בשנוי על מוצע שלא נתפרש הוא שמו הנגזר מהמשל הראשון כגון הלבן הנגזר מהלובן. והשינוי הוא על שלשה ענינים בחלוף האותיות או בתוספת מקצת או בחסרון מקצת.

והשותפין השותפין אם לא יבאר על איזה ענין אמר אותו השם יהיה המאמר ספסטה. אבל אם יבאר על איזה ענין רצה ראוי להאמר אפילו במלאכת המופת ויותר מה שיעשה במלאכת המופת הן המתאימות והנבדלות לפי שהמילות בהן ראיות לענינים.

נספח ה

ן' רשד

הביאור הבינוני לספר המאמרות²³

אמר שהדברים ששמותם נקרים ר"ל משותפים הם הדברים שלא ימצא להם דבר אחד כולל ומשותף כי אם השם לבד, אבל גדר כל אחד מהם המודיע עצמו כפי מה שיוורה עליו זה השם המשותף יתחלף לגדר האחר, והוא מיוחד במוגדרו. המשל בזה שם בעל חיים הנאמר על האדם המצוייר ועל האדם המדבר, כי גדריהם מתחלפים ולא יחבר אותם דבר כולל ומשותף כי אם השם לבד והוא אמרנו במ יחד חי.

ואם הדברים ששמותם מסכימים הם אשר השם להם גם כן אחד בעצמו ומשותף, והגדר הנותן עצמם כפי הוראת זה השם אחד גם כן בעצמו. המשל בזה שם בעל חיים הנאמר על האדם ועל הסוס, כי שם החי כולל להם וגדרם יורה על עצם אחד, והוא אמרנו גשם נוון מרגיש, שהוא גדר החי.

ואם הנגזרים שמותם הם אשר נקראו בשם ענין אלא ששמותם מתחלפים לשם זה הענין בשימוש כמו קריאת הגבור משם הגבורה והנבון משם הבינה והצח משם הצחות.

נספח ו

ר' לוי בן גרשם

ביאור ספר המאמרות²⁴

אמר שהדברים ששמותם נקדים וכו'. אמר לוי ר"ל שלא היה להם השם אחד בעבור ענין עצמי ישתתפו בו אבל בעבור ענין מקרי השתתפו בו כמו שהמשיל באדם המצוייר ובאדם המדבר, כי הם כבר השתתפו בדבר מקרי והוא התמונה כי האדם איננו אדם במה שהוא בעל זאת התמונה המיוחדת לו אבל הוא אדם במה שהוא מדבר. ואם הדברים ששמותם מסכימים וכו' ר"ל שהשם להם אחד בעבור ענין עצמי השתתפו בו כמו שהמשיל ומפני זה יחוייב שיהיה השם והגדר להם אחד כי הגדר יורה על מהות הדבר אשר יורה עליו השם ומפני שהיה המהות אשר יורה עליו זה השם המסכים אחד בכל הענינים אשר שותף להם זה השם, יחוייב שיהיה הגדר להם אחד ואם הדברים ששמותיהם וכו' אמר לוי מפני שביאר

²³ על פי מהדורת ח. דוידסון, עמ' 32—33.

²⁴ על פי כ"י וטיקן 476.

שקצת השמות יהיו משותפים למה שיוורו עליו מצד ענין עצמי השתתפו בו וקצתם יהיו משותפים למה שיוורו עליו מצד ענין מקרי השתתפו בו. והוא מבואר שהמקרים כשהיו שמותיהם בלתי נגזרים היו משותפים למה שיוורו עליו מצד ענין עצמי השתתפו בו כי אמרנו שחורות יורה על זה השחרות וזה השחרות מצד ענין עצמי השתתפו בו והוא המראה אשר יקבץ הראות וכאשר היו שמותיהם נגזרים היו משותפים למה שיוורו עליו מצד ענין מקרי השתתפו בו והוא זה המקרה כאמרנו לבן שהוא משותף לשלג ולקאקנס²⁵ ולשאר הדברים הלבנים מצד ענין מקרי השתתפו בו וזכר הנה השמות הנגזרים מזה הצד כי הוא יבאר עוד בהם כמו זה ההבדל ר"ל שפעם יהיה מנהגם מנהג השמות המסכימים ופעם מנהג השמות הנקרים ומפני זה הציע זכרו הנה על צד ההתחלה והשרש למה שידבר בו מהם במה שאחר זה.

נספח ז

ר' יהודה מסר ליאון

פירוש ספר מאמרות²⁶

... והענין השני כי בהיות הפילוסוף חוקר בזה המאמר מן המאמרות העשרה, והמאמר ילקח בהצטרף אל אחד מג' ענינים. אם בהקש אל הגבולים העוברים. אם בערך אל הסוגים והמינים הנמצאים תחתיו אם ג"כ שילקח מאמר אחד בהצטרף אל חברו. ולפי ההקש הראשון יתחייב הנשיאות בשיתוף או בסיפוק כי הגבול העובר כאלו תאמר הנמצא ינשא על סוגי הסוגים נשיאות משותף או מסופק. ולפי ההתייחס השני ימשך הנשיאות בהסכמה כי כן ינשא כל סוג וכולל בערך אל אשר ינשא עליהם במאמר אחד בעצמו. ולפי ההצטרף השלישי יתחייב הנשיאות דרך הגזרה כי לא ינשא מאמר על חברו נשיאות מהותי לבלתי השתתפם במהות. ולכן ביאר ענין המשתתפים והמוסכמים אשר שמותם נגזרים הנה בתחלת ספרו להרחבת המאמר ולהבנת הנרצה בו ובוזה ישמר האדם מלהט חרב הדמיונות המתהפכות אשר הם לאבן נגף ולצור מכשול לבעלי העיון.

והענין השלישי כי בהיות הדבור הנה באלה העשרה מאמרות אשר כפי הבחינות הנזכרים יהיו שמותם משותפים, מסכימים או נגזרים והם עלה וסבה מצד שנוי ההתייחסות אל שיקרו עליהם השמות הנזכרים לא ביאר הנה הפילוסוף מה הוא השם המוסכם או המשותף או הנגזר רק רשם²⁷ הדברים אשר שמותם

²⁵ cygnus = ברבור.²⁶ על פי כ"י קונטונה 154 (1483), תיקנתי לפי כ"י בודלי 1392 (22416), ומנטובה 68 (853).²⁷ מסר ליאון משתמש כאן בהבחנה שבין רשם (descriptio) לבין גדר (definitio).

משותפים או מסכימים או נגזרים ומהם יתבאר למשכילים גדר השמות ההם ולהיות אלה הדברים רבים שהם עשרה כאשר ספרנו לא נתן הגדר לדבר המשותף ולולתו בלשון יחיד.

והענין הרביעי שלמה שהשתוף הוא עלה לסכלות אשר בקנין וימנע השתמש אלה השנים, ר"ל הסכלות אשר בקנין והחכמה המושגת מהגבולים הנאמרים בהסכמה, בכתר אחד; כן התחייב בחוק המשכיל להסיר קודם הסכלות ההוא וא"כ לבנות היכלות הידיעה והשכל, ביאר הפילוסוף בזה המקום ענין המשתתפים קודם המסכימים עם שהשיתוף יותר כולל וחסר בערך אל המוסכם, ודרך המתלמד לבא מן הכולל אל המיוחד ומן החסר אל השלם.

והענין החמישי שלפי מה שכתבו בואיציאו ושימפליציאו השתוף הוא על ב' פנים. אם מצד המקרה אם מצד העצם. והשתוף שהוא מצד המקרה הוא כאשר יונח שם אחד לדברים מתחלפים מבלתי התייחס מה או הדמות, ובוזה האופן יונח זה השם משה לאיש אחד העומד בירושלים ולאיש אחר העומד ברומי. והשיתוף שהוא מצד העצם הוא כאשר נעשה זה להתייחס מה או להדמות כאמרנו אדם על האדם האמיתי ועל המצוייר בכותל וזה יתבאר בקיצורי ביאור שלם.

והענין השישי שהגבולים כפי מה שהתבאר מדברי אבוהמד ובואיציאו מהם משותפים ומהם מסכימים ומהם מתחלפים ומהם נרדפים. והגבול המשותף הוא המורה דברים רבים לפי עניינים מתחלפים. והמוסכם הוא המורה דברים מתחלפים לפי ענין אחד וזה יתכן על אחד מב' פנים אם שיוור אותם לפי ענין אחד מבלי חילוף בקדימה ואיחור, ואז יקרא המוסכם האמיתי ואם שיוור על דברים מתחלפים בקדימה ואיחור ויקראוהו קצת מהמתחברים מסופק ולא יקרא מוסכם באופן מיוחד ואמיתי. והמתחלפים הם גבולים מתחלפים לפי השם ולפי הגדר כמו שנאמר מים, רוח, אש, עפר, שאלו לא ינשאו על דבר אחד לא לפי השם ולא לפי הגדר. והנרדפים הם שמות רבים לענין אחד כמו חבור קניפוטי²⁸ [!] ואלה כולם התבארו בקיצורי באר היטב. וזה מה שראינו זכרו הנה לפתח חריצות ההעלם וההסתור ולכוונן פתח ומבוא להכנס במה שיחקור הפילוסוף הנה, ונשוב אל ביאור המאמר.

אמר שהדברים ששמותם נקרים ר"ל משותפים זה החלק יחלק לו' חלקים. ובחלק הראשון יבאר בו הפילוסוף רושם הדברים המשתתפים. ומה שקרא אותם ניקרים יתכן שיהיה המכוון בו שזה השם קרה להם מצד השתתפם בדבר מקרי כאלו תאמר שהאדם המצוייר נקרא חי כמו שהאדם האמיתי נקרא חי מפני הדמותם בתמונה שהיא מקרה מן המקרים. ולפי זה לא ישוב זה המאמר

²⁸ אין ספק שכונתו ל" Calipino; ראה עליו בספרו של יוסף סרמוניטה: Sermoneta Un glossario filosofico ebraico-italiano del XIII secolo, Roma, 1969, p. 77

מאנשים מתחלפים הוא משותף להם למה שהקול בבחינת כולו בזמן אחד בעצמו יבוא להשמעות אונים מאנשים רבים. והנרצה הוא במשותף באומרו כולל ומשותף הוא לפי זה האופן האחרון למה ששם אחד יורה בזמן אחד בעצמו על דברים מתחלפים והרצון בגדר וההוא מיוחד בגדרו וציורו כאשר התבאר. המ של בזה יביא המשל למה שאמר והוא מבואר והוא החלק השני.

ואם הדברים ששמותם מסכימים וכו' זהו החלק השלישי באשר יבאר ענין המסכימים אחר שביאר ענין המשתתפים ואומ' שהמסכימים יקראו אשר להם שם אחד וגדר אחד ורצה בגדר הציור כמו שבארנו למעלה. ויכללו בשם, הפועל והמלה גם כן כאשר התפרסם והנה הפילוסוף כלל המסופקים במוסכמים כי להם ג"כ שם אחד וגדר אחד כולל לכולם. ואולי רצה שיובנו מהמסכימים המתחלפים שהם המקבילים להם באופן אמרנו למעלה כי אלה יתחלפו לפי השם והגדר, ואם המסכימים אין בהם חלוקה לא בשם ולא בגדר ואם כוון אריסטו לזה הענין ר"ל לכלול במאמרו המושאלים והגדרים והמתחלפים הנה מה טוב. ואם היה זה חוץ ממה שכונן החכם התוא הנה לא יזיק לו עזוב אותם להיותם גערי התועלת כמעט אצל בעלי זאת המלאכה, ולמה שירצה לדבר במאמרות. והנה יובן ממאמרו רושם השם המוסכם כאשר התפרסם ממה שקדם.

וראוי שתדע כי לפי מה שיושג מדברי הפילוסוף במקומות מתחלפים המוסכם יאמר על אחד מג' פנים. אם שילקח בהרחבה ובאופן כולל והיה לפי זה הגבול המוסכם כל המורה דברים רבים לפי שם אחד וגדר אחד בין יהיה זה במדרגה שיהיה בין לפי קודם ומתאחר ולפי זה המסופק יקרא מוסכם וכן לקחו הנה הפילוסוף. אם שילקח באופן מיוחד, ולפי זה האופן לא יהיה מוסכם אם לא ינשא על רבים לפי גדר אחד ושם אחד במדרגה שיהיה כמו שאמר אבן סינא ואבוהמד ובוזה האופן המסופק לא יקרא מוסכם. אם שילקח באופן יותר מיוחד ויהיה הגבול שיורה על רבים לפי צורה אחת מבלתי שיחלק הציור ההוא בהבדלים עצמיים ובוזה האופן לבד המינים הם מוסכמים.

וזה מה שאמר הפילוסוף בשביעי מהשמע שלא יעשה הערכים לפי הסוג לרוב השתופים הגסטרם בו. וכן ג"כ המשותף יאמר על אחד מג' פנים אם באופן כולל כאשר יקרא המשותף אשר לו ציור אחד בלתי מתחלק בהבדלים עצמיים. אם באופן מיוחד והוא שיהיה לו ציור אחד אבל ינשא בקדימה ואיחור והוא מסופק. אם באופן יותר מיוחד והוא שיהיו לו ציורים רבים במדרגה שיהיה המשותף הגמור.

כי אם אל השותף שהוא מצד העצם שהוא בסבת ההתייחסות וההדמות. אלא שתיבת נקרים תסבול אלה השני ביאורים יחד ר"ל שיהיה הרצון בה שקרה להם זה השם כלומר שזה לא היה מפני התייחסות והדמות ובוזה יכול השותף שהוא מצד המקרה ושהוא מפני השתתפם בענין ההוא המקרי, ולפי זה שב אל השיתוף שהוא מצד ההדמות. וההעתקה הנוצרית לא תאמר ניקרים כי אם משותפים לבד. והנה אומר בזה שהדברים המשתתפים לא ימצא דבר שיכללם כי אם השם לבד. אמנם הם מתחלפים בגדרים ומוזה יובן גדר השם המשותף שהוא כמו שרשמנוהו למעלה ומה שאמר הנה בשמות ראוי שיובן בכל הגבולים כי כאשר השמות משותפים כן ג"כ אפשר זה בחק המלות והפעלים כי זאת המלה ר"ל את, יש לה הוראות רבות לפי עניינים מתחלפים כאשר התבאר בלבנת הספיר²⁹ ופועל עצב אפשר שיהיה מלשון עצבון כמו ולא 'עצבו אביו מימיו' ואפשר שיהיה מלשון ציור כמו 'ידיך עצבונני' וזה מבואר שלא יורה על שני אלה הדברים לפי ענין אחד. אמנם אמר זה בשם לפי שהוא היותר נכבד מאלה הג' חלקי הדבור ר"ל השם והפעל והמלה כאשר התפרסם מלבנת הספיר עם שהוא המורגל והתמידי יותר בואת המלאכה.

וראוי שתדע ג"כ שלקח תיבת גדר בזה המקום באופן שיכלול הרושם, והציור שאינו לא גדר ולא רושם הלא תראה שתיבת שמיים היא משתתפת עם שהשי"ת שיגדר והמלאכים ג"כ לא יגדרו ממנו כי לא נדע מהותם אלא שתאר בה שהיא משתתפת כי לא תורה אלה הדברים לפי ציור אחד בעינו. והנה נכללו לפי מה שאחשוב במשותפים המושאלים שהם ג"כ לא ינשא לפי גדר אחד אלא שיש ביניהם חילוף מעט כאשר התבאר בקיצורי ומה שאמר במשותפים יובנו הגדרים שהם המקבילים להם. כי למשתתפים שם אחד והעניינים רבים, והגדרים שמות רבים והענין אחד ולפעמים יספיקו המחברים בהודעת אחד מן המקבילים עם התקנה שיובן ממנו הנרצה במקבילו. ואפשר שהפילוסוף לא כיוון לאלה בזה המקום כי לא יצטרכו במה שירצה לומר מן המאמרות. ואין ראוי שיעלם כי כבר אמר בואציאו בזה המקום שהדבר המשותף לרבים יתכן שיהיה על אחד מג' פנים. אם שהדבר ההוא נחלק לחלקים מתחלפים וישתמשו ממנו אנשים מתחלפים לפי החלקים ההם. ובוזה האופן נאמר במעיין שהוא משותף אל כל בני העיר. אם שיהיה הדבר ההוא בחינת כולו נלקח לתועלת והשתמשות לאנשים רבים בזמנים מתחלפים, ובוזה האופן יאמר שהסוס הוא משותף לבעלים רבים. אם שהדבר ההוא ישתמשו בו דברים נפרדים בבחינת כלו בזמן אחד בעצמו וזה יתכן על ב' פנים אם שיהיה זה הענין מעצמות הדברים ההם אם שיהיה חוץ מעצמותם. ואם הוא ממה שיגביל מהותם מעצמותם בזה האופן יאמר שהעליון הוא משותף אל התחתון. ואם הוא חוץ מעצמותם בזה האופן יאמר שהקול הנשמע

²⁹ ספרו של מסר ליאון המוקדש לדקדוק העברי.

תורת ה"שמות" בפילוסופיה היהודית בימי הביניים

הערות ללוח השמות

- 1 בתרגום העברי ל'מלות ההיגיון' לרמב"ם. בתרגום השלישי של ביבס אין חידושים טרמינולוגיים בשטח זה.
- 2 ראה נספח א.
- 3 בתרגומו ל'דעות (= כוונות) הפילוסופים' לאלגזאלי.
- 4 ראה נספח ג. בעל 'מדרש החכמה' משתמש במונח "שם" בלשון נקבה. כמו כן כותב הוא שותפין ולא שותפים. יתר הסוגים נדונים על-ידי מבלי לקבוע מינוח מיוחד.
- 5 ראה בנעט (1935).
- 6 ראה משה שטיינשניידר *M. Steinschneider, Die Hebraeischen Uebersetzungen des Mittelalters, Berlin 1893, pp. 65, 76* והשווה הסברו של מסר ליאון (נספח ז). כך מוצאים אנו גם כן בפירוש אנונימי בכ"י וטיקן 337 (בלי מס' עמוד): "שלא מצא מחדש הלשון שם לכל אחד קרה שלקח אותו משם האחר והגיהו על שני דברים והנכון שרצה באמרו נקרים כי להדמותם במקרה אחד נקראו כן והם השמות המסופקים".
- 7 ב'ספר הגדרים', ערך "שם".
- 8 התרגום האנונימי לביאור 'ספר הפתרון' (*De Interpretatione*) לאלפראבי.
- 9 מסר ליאון, ראה נספח ז.
- 10 בפירוש אנונימי המצוי בוויקן 337 (שונה מן המוזכר בהערה 6) משנת 1317, מוסבר המונח מסופקים בהיותם גורמים לספקות ולטעויות. הערה זו מתבססת על דברי הרמב"ם במבוא ל'מורה נבוכים'.

ביבליוגרפיה

- בנעט, ד. צ. (1935), "לטרמינולוגיה הפילוסופית של הרמב"ם", 'תרביץ' ו, חוב' ג: 10-40, ירושלים.
- דוידסון, ח. (1969), 'הבאור האמצעי של אבן רשד על ספר המבוא לפרפריריוס וספר המאמרות לאריסטוטלס', העתיקו יעקב בן אבא מר' אנטולי, עורך בצרוף הערות בידי חיים דוידסון, Berkeley and Los Angeles, University of California Press.
- מנחם בן אברהם מפרפיניאן, 'ספר הגדרים', ברלין, ה'תקנ"ה (1798).
- Ackrill, J.L. (1963), *Aristotle's Categories and De Interpretatione*, tr. with notes by J.L. Ackrill, Oxford.
- Hintikka, J. (1959), "Aristotle and Ambiguity of Ambiguity", *Inquiry* 2: 137-151.
- Hintikka, J. (1971), "Different Kinds of Equivocation in Aristotle", *Journal of the History of Philosophy* 9: 368-372.
- Hintikka, J. (1973), *Time and Necessity, Studies in Aristotle's Theory of Modality*, Oxford, pp. 1-26.

מינוח עברי בימי הביניים
לוח משווה

המונח העברי	המונח הלטיני	מינוח נוסף	'מדרש החכמה' ⁴	אלבלג ⁸	התרגום האנונימי ל'כוונות' ²	משה ו' תיבון ¹
מתבאיה ⁶	disperata	מתחלפים ⁹	מובילות נבילות	מתחלקים	מורגלים	מפרשים
מוראדפה	synonyma		נרדפין	נרדפים	נרדפים	נרדפים
משתרחה	aequivoca homonyma	נקרים ⁶	שוותפין	משתתפים	משותפים	משותפים
מוראטיה	univoca	תאומים ⁷ בהשוואה ⁸	מחאמת	מחצעים	מוסכמים	מוסכמים
משככה	analoga			מוסכמים	מאחים	מוסכמים ¹⁰
מסתערה	accomodata					
מנקלה	translata					
בעומ' ח' צ' צ'	secundum commune et speciale		בכלל ובפרט			בכלל ובפרט
משתקה ⁵	denominativa					נגזרים

SHALOM ROSENBERG
SIGNIFICATION OF NAMES IN MEDIEVAL JEWISH LOGIC

Wolfson and recently Hintikka have shown that the Greek and later the Medieval thinkers worked out of some Aristotelian hints a systematic theory of the signification of names. This theory included in addition to homonyms and synonyms a complete set of names the most prominent of which are the *shemot mesupakim* (ambiguous names), which may be shown to correspond to the scholastic *analogy*.

A study of the various texts available reveals three kinds of *shemot mesupakim*. This conceptual analysis into three kinds is reinforced by Alfarabi's commentary on *De Interpretatione*, that mentions four different senses of homonymity, three of which correspond to the above mentioned kinds. In the first analogy is a certain kind of similarity. The second roughly corresponds to the analogy of attribution and the third to the analogy of proportionality of the late scholastics. Alfarabi's work had decisive influence on the theory of analogy and he, in turn, was undoubtedly influenced by Greek sources, especially by Porphyry's commentary on the *Categories* that refers to these three kinds of names. Maimonides in the *Guide of the Perplexed* criticizes the use of analogy in explaining the divine attributes, while Gersonides and Crescas employ a kind of analogy of attribution and analogy of proportionality respectively.

Madkour, I. (1969), *L'Organon d'Aristote dans le monde arabe*, Paris.

Owen, G.E.L. (1965), "Aristotle on the Snares of Ontology", in: R. Bambrough (ed.), *New Essays on Plato and Aristotle*, London, pp. 69-95.

Wolfson, H.A. (1938), "The Amphibolous Terms in Aristotle, Arabic Philosophy and Maimonides", *Harvard Theological Review* 31: 151-173.

Wolfson, H.A. (1953), "Maimonides and Gersonides on Divine Attributes as Ambiguous Terms", *M. Kaplan Jubilee Volume*, New York, pp. 515-529.